

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE-SOYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ ve TÜRKİYE’NİN AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLE YAKINLAŞMASINA ETKİLERİ*

Barış ERTEM**

ÖZET

Türkiye ve Sovyetler Birliği, yeni kurulan iki devlet olarak 1920’li ve 1930’lu yılların ilk yarısı boyunca yakın diplomatik ilişkiler içerisinde olmuşlardır. 1925 yılında iki ülke arasında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, bu yakınlaşmanın önemli sonuçlarından biridir. 1932 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü’nün Sovyetler Birliği’nin davetlisi olarak Moskova’ya ziyareti ve burada Stalin’le olan samimi görüşmeleri, iki ülke arasındaki iyi ilişkileri 1920’li yıllardan 1930’lu yılların başlarına taşımıştır. Bu ziyaret sonunda Sovyetler Birliği tarafından Türkiye’ye 16 milyon liralık kredi verilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin yakınlığını bir kez daha göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaştığı günlerde, Dünya dengeleri ile birlikte ülkelerin diplomatik tercihleri de değişmiştir. Bu değişim sürecinin sonuçlarından biri olarak Türkiye, 1920’li yıllardan beri yakın ilişkiler içinde olduğu Sovyetler Birliği’nin Boğazlarda üs ve doğuda toprak talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu talepler karşısında güvenliğini sağlamak amacıyla savaş boyunca Batılı devletlerle yakın ilişkiler kurmaya çalışan Türkiye, diğer taraftan da Sovyetlerle ilişkilerini iyileştirmeye çalışmıştır. Savaş boyunca izlediği diplomasiyle Türkiye, savaş dışı kalmayı başarmış ve Sovyet tehdidinden de kendisini korumuştur. Ancak Türkiye, savaş boyunca koruduğu tarafsız konumunun bedeli olarak, savaş sonunda Sovyet talepleri karşısında yalnız kalmıştır. Türkiye, Sovyet taleplerine karşı kendisini koruyabilmek için Soğuk Savaş’ta Batı Bloku’na yaklaşmış ve Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bu dönemde Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri ile kurduğu ittifak, Sovyet taleplerine karşı kendisini koruyabilmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı, Türk Boğazları

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. İstanbul Teknik Üniversitesi, El-mek: ertbar@gmail.com

**TURKEY-SOVIET UNION RELATIONS DURING SECOND
WORLD WAR and EFFECTS ON THE TURKEY
RAPPROCHEMENT WITH THE USA**

ABSTRACT

The newly established two state, Turkey and the Soviet Union are became in close diplomatic relations in the years of 1920's and in first half of 1930's. On December 17, 1925, a Treaty of Non-aggression was signed between Turkey and Soviet Union. In the year of 1932, Prime Minister of the Republic of Turkey, İsmet İnönü has made a visit to Moscow at the invitation of the Soviet Union. As a result of this visit, an 16 million Turkish Lira credit has provided to Turkey by the Soviet Union.

As Second World War approached, Turkey faced with territorial claims of Soviet Union in Turkish Straits and Eastern Anatolia. Because of these Soviet claims, Turkey tried to establish closer relations with Western states. On the other hand, Turkey also tried to improve relations with the Soviets. Due to the neutrality diplomacy in Second World War, Turkey succeed to stay out of war and also protected itself from Soviet threat. However, Turkey, who has not joined the war, remained alone against the Soviet demands at the end of war. As a result, to protect itself, Turkey approached to the Western Block, especially to the USA in the Cold War. On alliance with the USA, Turkey could defend itself against Soviet threat in the years of 40's and 50's.

Key Words: Soviet Union, Second World War, Turkish Straits

Giriş:

İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Türkiye Cumhuriyeti-Sovyetler Birliği İlişkilerine Genel Bir Bakış

Her iki devletin de yeni kurulmuş olmaları nedeniyle uluslararası alanda kendilerini kabul ettirmek konusunda yaşadıkları sorunlar, içinde buldukları diplomatik yalnızlık, başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlere karşı duydukları güvensizlik gibi etkenler, Türkiye ve Sovyetler Birliği'ni 1920'li yıllar ve 1930'lu yılların ilk yarısı boyunca birbirine yaklaştırmıştır.

Bu yakınlaşmanın ilk ciddi sonucu, iki devlet arasında 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması olmuştur. Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın imzalarını taşıyan antlaşma, 3 madde ve 3 ek protokolden oluşmaktadır.

Antlaşmaya göre;

1. Taraf devletlerden birisinin, üçüncü bir devlet ya da devletler tarafından saldırıya uğraması durumunda, diğeri tarafsızlığını koruyacaktır.
2. Taraf devletler, birbirlerine karşı herhangi bir saldırıda bulunmayacaklardır. Taraf devlet, antlaşmanın diğeri tarafına karşı oluşturulan hiçbir ittifakın içerisinde yer almayacak, antlaşmaya katılmayacaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013*

Antlaşmanın ek protokollerinde ise taraf devletlerin maddelerle belirlenen yükümlülükleri dışında diğer devletlerle istedikleri gibi ilişki geliştirebilecekleri ancak birbirlerine karşı yaptırım içeren antlaşma ve ittifaklara girmeyecekleri düzenlenmiştir.

17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan antlaşma, 11 Şubat 1926 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulmuş ve aynı gün Meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ikili ilişkiler, bu antlaşmadan sonra da güçlenerek devam etmiştir. 1926 yılının Kasım ayında, Tefvik Rüştü Aras'ı çeşitli diplomatik görüşmelerde bulunmak amacıyla Odessa Limanı'na götüren Hamidiye Kruvazörü, 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik İhtilâli'nden beri Rusya sularına demirleyen ilk dost savaş gemisidir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girip girmeyeceği gibi diplomatik meselelerin tartışıldığı görüşmelerden sonra iki ülke arasındaki yoğun ilişkiler, 1927 yılında imzalanan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması ile devam etmiştir.

11 Mart 1927 tarihinde imzalanan antlaşma ile iki ülke arasındaki ticarî temsilciliklere, sınırlı olarak diplomatik statü verilmiştir.² Ayrıca, iki ülkenin birbirleriyle ithalat ve ihracatında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Taraf devletlerin üçüncü devletlerle yapacakları ticarete, malların taraf devletlerin toprakları üzerinden gümrük vergisi alınmadan transit geçmesi kararlaştırılmıştır. 32 madde ve bir nihaî protokolden oluşan antlaşma, 23 Mayıs 1927 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanarak yürürlüğe girmiştir.³ Antlaşma, iki ülke arasındaki ticaretin belirli ölçüde artmasını sağlamıştır.

1932 yılında Sovyetler Birliği'nin Başvekil İsmet Paşa'yı Moskova'ya davet etmesi ise iki ülke arasında bu dönemde yaşanan en önemli diplomatik olaylardandır. Sovyetler Birliği'nin bu davetinin nedenleri arasında, Türkiye'nin Sovyetler yanında Batılı ülkeler ile de diplomatik ilişkiler kurma çabası, Batılı devletlerle çeşitli kredi görüşmeleri yapması ve Milletler Cemiyeti'ne katılmasının söz konusu olması başta gelmektedir.

Başbakan İsmet İnönü; başta Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü (Aras) Bey, CHP Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey, Uşak Şeker Fabrikası'nın Müdürü Remzi Bey, İstanbul Milletvekili Alaeddin (Cemil) Bey, İktisat Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Ahmet Şerif (Önay) Bey, Millî Tâlim ve Tarbiye Dairesi Başkanı İhsan Bey, bazı uzman, diplomat ve bürokratlardan oluşan kalabalık bir heyetle birlikte Sovyet Donanması'na ait Grusia adlı gemiyle, 25 Nisan 1932 tarihinde Odessa Limanı'na doğru yola çıkmıştır.⁴

İsmet Paşa, Odessa'ya hareket etmeden önce Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada; *"Rusya'ya seyahatte dost Sovyetlere Millî Türkiye'nin muhabbetli selâmlarını götüreceğim. Senelerden beri ciddi tecrübeler geçirmiş olan iki memleket dostluğunun esası Bolşevik Rusya ile milliyetçi Türkiye'nin yüksek menfaatleri arasında ahenk ve müvanesetin ve büyük inkılâplar geçirmiş iki memleket evlâtlarıyla birbirinin sözüne ve niyetine itimadın mevcudiyetidir"* ifadelerini kullanmıştır. İsmet Paşa'nın, açıklamasında ısrarla *"Bolşevik Rusya"* ve *"milliyetçi Türkiye"* ifadelerini kullanmasının nedeni ise Akşam Gazetesi'nin de haberinde altını çizme gereği duyduğu

¹ TBMM'de antlaşmayla ilgili görüşmelerin tutanakları için bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, Devre II, Cilt 22, 11 Şubat 1926, s.150-152; antlaşmanın tam metni için bkz. **TBMMZC**, Devre II, Cilt 22, 11 Şubat 1926, Sıra Numarası 63, s.1-2; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, (Cilt 1), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, s.268-270

² Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s.183; Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s.77

³ **TBMMZC**, Devre II, Cilt 32, 23 Mayıs 1927, s.441; antlaşmanın metni için bkz. **T.C. Resmî Gazete**, no. 598, 31.5.1927;

⁴ **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1932

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

gibi iki ülkenin rejimleri ve yönetim anlayışları arasındaki farkı vurgulamaktır.⁵ Belli ki, Türk yöneticiler, gerek Türkiye’de gerekse Batı’da bu seyahat nedeniyle Türkiye’nin komünizme kaydığı izleniminin doğmasından kaygı duymuşlardır.

İsmet Paşa ve yanındaki heyeti taşıyan Grusia Gemisi, 26 Nisan 1932 sabahı saat 8’de Odessa Limanı’na ulaşmıştır.⁶ Top atışlarıyla karşılanan heyet, bir süre Odessa’da bekledikten sonra Moskova’ya hareket etmiştir. İsmet Paşa ve beraberindekiler, Odessa’da olduğu gibi Moskova’da da büyük bir törenle karşılanmışlardır. Kremlin’de Türk ve Sovyet üst düzey yetkilileri arasında pek çok önemli görüşme yapılmıştır.

Görüşülen konular genellikle ekonomi ve diplomasi üzerinde yoğunlaşmıştır. Diplomatik konuların başında ise Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne üyeliği meselesi yer almıştır. Görüşmelerin sonucunda genel olarak, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne üye olmasının Sovyetler Birliği tarafından olumsuz karşılanmayacağı, ancak iki ülkenin Cemiyet’e birlikte girmesinin daha iyi olacağı görüşü ağırlık kazanmıştır.

Ekonomi konusunda ise Sovyetler Birliği’nin gerçekleştirdiği hızlı kalkınma ve sanayileşme ile Türkiye’nin de ekonomi ve sanayi alanlarında benzer bir başarı sağlayabilmesi için iki ülke arasında işbirliği yapılması üzerinde görüşülmüştür.

Sovyet Lideri Josef Stalin, Sovyetler Birliği’nde bulunduğu sürece İsmet Paşa ile şahsen ilgilenmiştir. Stalin ve Sovyet politika yapımcıların İsmet Paşa’yı Moskova’ya davet etmelerinin bir diğeri nedeni de, Sovyetler’in Moskova ve Leningrad’daki kumaş, otomobil, silâh ve uçak fabrikaları ile gövde gösterisi yaparak Türkiye’yi etkilemek, Batılı devletlerle de yakınlaşmaya başlayan Türkiye’yi kendi tarafına daha fazla çekebilmektir. Yine bu amaçla, Moskova görüşmeleri sırasında Sovyetler Birliği tarafından Türkiye’ye 8 milyon dolarlık (16 milyon lira), faizsiz geri ödemeli kredi açılmıştır.⁷ Böylece Türkiye’nin Batı ile olan ekonomik ilişkilerinin Sovyetler yönüne kaydırılması hedeflenmiştir. Kredi ile ilgili protokol ise 1 buçuk yıl sonra, 21 Ocak 1934 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır.⁸

Ziyaret ve görüşmelerini tamamlayarak 10 Mayıs 1932 tarihinde Türkiye’ye dönen⁹ İsmet Paşa’nın, Sovyetler Birliği’nin ekonomi ve sanayi alanlarındaki gelişmişliğinden etkilendiği açıktır. Bu ziyaretten sonra sert devletçilik düşüncesi daha da pekişmiştir. Moskova seyahatinden sonra sanayi, ekonomi ve teknoloji alanlarında uzman pek çok Sovyet yetkili ve heyet Türkiye’ye gelmiş, incelemelerde bulunmuş ve Türk uzmanlarla ortak çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların ilk önemli sonucu, 1933 yılında uygulamaya konulan “Beş Yıllık Kalkınma Planı” olmuştur. Sovyetler Birliği’nden sonra “planlı ekonomi”ye geçen ikinci ülke olan Türkiye’de, bu yıllarda yapılan pek çok sanayi yatırımı da Sovyet kredisi ve uzman desteğiyle gerçekleşmiştir.¹⁰

Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden önce, 18 Temmuz 1932 tarihinde, 43 devletin oyu ile Milletler Cemiyeti’ne üye olması¹¹, iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilememiştir. 30’lu yıllarda iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde ilk sorun, Türkiye’nin liderliğinde 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Paketi’nin kurulması¹² olmuştur. Sovyetler, paktın üyelerinden Romanya ile

⁵ **Akşam**, 25 Nisan 1932

⁶ **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1932; **Akşam**, 27 Nisan 1932

⁷ **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1932

⁸ Gönübol-Sar, **a.g.e.**, s.110-112

⁹ **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1932

¹⁰ Türkiye’de sanayi tesisleri ve fabrikaların inşa edilmesi için Sovyetler Birliği’nde, Türk uzmanlarla birlikte çalışan Turkstroy adlı devlete bağlı bir inşaat firmasının kurulması, bu durumun en açık örneklerindedir. Turkstroy, Türkiye’de Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası ve Kayseri Bez Fabrikası gibi tesislerin inşası işini üstlenmiştir.

¹¹ **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1932

¹² Pakt ve şartları ile ilgili bilgi için bkz. **Düster**, 3. Tertip, Cilt 15, s.185-186

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

arasındaki Besarabya Bölgesi anlaşmazlığı ve Bulgaristan'la yaşadığı bazı güvenlik sorunları nedeniyle pakta tepki göstermiştir. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki bu sorun, Türkiye'nin verdiği bir çekince mektubuyla¹³ giderilmişse de, iki ülke arasındaki ilişkiler 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren soğumaya başlamıştır.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki bu soğuma, Türkiye'nin talebiyle 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö kentinde toplanan konferansta iyice ortaya çıkmıştır. Montrö'deki konferans, Lozan Antlaşması'nda belirlenen Boğazlar rejiminin tekrar gözden geçirilmesi ve günün şartlarına göre güncellenmesi amacıyla toplanmıştır. Türkiye, bu konferansla temel olarak Boğazlar rejimini yeniden düzenleyerek Boğazları tamamen kendi kontrolü altına almak, Lozan'ın Boğazlar konusunda getirdiği askerî sınırlandırmaları kaldırarak Boğazları tamamen kendi askerî gücüyle tahkim etmek ve Avrupa'da yakında başlaması muhtemel bir savaşta Boğazları doğrudan yönetip koruyabilmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin ayrıca, savaş gemileri hariç tüm gemilerin geçişine izin verilmesi ve Türkiye'nin dâhil olduğu bir savaş durumunda Boğazlardan geçişleri istediği şekilde düzenleme ve geçiş yapacak olan savaş gemilerini sınırlandırma hakkına sahip olma talebi de vardır.¹⁴ Mustafa Kemal Paşa da, Avrupa'da mevcut siyasî durumun Boğazlarla ilgili bu taleplerde bulunabilmek için uygun olduğunu düşünmüş ve görüşmelere onay vermiştir.

Buna karşılık Sovyetler Birliği, Boğazların Karadeniz'de kıyısı olmayan tüm devletlerin savaş gemilerine kapatılmasını ve kendi savaş gemilerinin Akdeniz'e geçebilmek için hiçbir koşul öne sürülmeden Boğazları kullanabilmesini talep etmiştir. Sovyetler, Türkiye'nin Boğazlardan geçecek savaş gemilerini sınırlandırma talebiyle, kendi deniz gücünün zayıflayacağını düşünmekte ve bu nedenle Türk tarafını eleştirmektedir.¹⁵ Ayrıca, Boğazlardan geçiş konusunda Türkiye'den izin istemek zorunda kalmak düşüncesi de Sovyetler Birliği'nin hoşuna gitmemektedir. Sovyetler'in diğer bir talebi ise Boğazları Türkiye ile birlikte ortak savunma talebidir. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik isteğine tamamen ters olan bu talep, Sovyetler tarafından daha sonra da sık sık tekrarlanacaktır.

Montrö Konferansı ve sonrasında imzalanan sözleşmede, Boğazların Ruslarla birlikte ortak olarak savunulması, çeşitli durumlarda geçişlerin uluslararası bir komisyon tarafından düzenlenmesi gibi Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini zedeleyecek şartlar kabul edilmemiş, ancak bunların dışında, Sovyetlerin hemen tüm kaygılarını giderecek düzenlemeler yapılmış, pek çok talepleri kabul edilmiş ve tavizler verilmiştir. Sovyetler Birliği, konferansta hemen hemen tüm isteklerinin kabul edilmiş olmasına¹⁶ karşın gelecek yıllarda Türkiye'ye Boğazlar konusunda şiddeti giderek artan bir baskı uygulamaya devam edecektir.

Gerek Avrupa'da savaşın yaklaşması ve dengelerin değişmesi, gerekse Sovyetler Birliği'nin güçlenmesiyle birlikte Türkiye'yi komünist etki alanı içerisine çekmek istemesi gibi nedenlerle, 1936 yılındaki Montrö Konferansı ile başlayan dönem, Türkiye ile Sovyetler Birliği için keskin bir yol ayrımı olmuştur. Sovyetler Birliği ile ilgili kaygıları artan Türkiye, savaş yaklaşırken, güvenlik kaygılarıyla İngiltere ile Fransa'ya yaklaşmış ve sonunda bu ülkelerle oluşacak bir "Üçlü İttifak"a yönelmiştir. Sovyetler Birliği ise bu ittifaka katılmayarak, Birinci Dünya Savaşı'na benzer bir şekilde topraklarına Almanya üzerinden bir saldırı olabileceği kaygısıyla Almanya ile yakınlaşmıştır

Sovyetler Birliği ile Almanya arasındaki bu yakınlaşmanın sonucu, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından günler önce, 23 Ağustos 1939 tarihinde iki ülke arasında bir saldırmazlık

¹³ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.139

¹⁴ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968, s.69-73

¹⁵ Suat Bilge, **Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)**, Ankara: İş Bankası, 1992, s.116

¹⁶ Seha L. Meray-Osman Olcay, **Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar, Belgeler**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1976, s.475

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

paktının imzalanması olmuştur. Almanların sonunda Sovyet topraklarına saldıracağını öngören ve bir Alman saldırısına karşı hazırlanabilmek için zamana ihtiyacı olduğunu bilen Stalin, zaman kazanmanın yolunun Hitler'le doğrudan anlaşmak olduğunu düşünmektedir.¹⁷ Stalin, Hitler'le yapılacak görüşmelerde avantaj sağlayacağı düşüncesiyle, Batı yandaşı olarak bilinen Yahudi asıllı Dışişleri Bakanı Litvinov'u görevden alarak yerine Molotov'u atamıştır.¹⁸ Alman Hükümeti de, 1939 yılının Temmuz ayında yayımladığı bir direktifle Alman basınında Sovyet karşıtı yazılar çıkmasını yasaklamıştır.¹⁹

Almanya ve Sovyetler Birliği arasında Saldırmazlık Paktı ile birlikte bir de "gizli protokol" imzalanmıştır. Bu protokolle, Doğu Avrupa'da ve özellikle Polonya ile Baltık bölgesinde Alman ve Sovyet nüfuz alanları belirlenmiştir. Finlandiya, Estonya ve Letonya Sovyet nüfuz alanına girerken, Litvanya Alman nüfuzuna bırakılmıştır. Bununla birlikte, her iki devlet de Polonya'nın Vilna bölgesinin Litvanya'ya ait olduğunu kabul etmiştir. Polonya da Sovyet Rusya ile Almanya arasında paylaşılmış; Narev, Vistul ve San nehirlerinin meydana getirdiği çizginin doğu kısmı Sovyet nüfuzu, batı kısmı da Alman nüfuzuna bırakılmıştır. Yine bu gizli protokolle Almanya, Romanya'ya ait Besarabya'yı Sovyet Rusya'ya bırakmıştır.²⁰ Böylece Sovyetler Birliği, Balkan Paktı imzalanırken Türkiye ile sorun yaşamasına neden olan Besarabya Bölgesi konusunu Almanya ile gizlice anlaşarak çözmeyi amaçlamıştır.

Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı, Türk dış politikası ve Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü Türkiye, bu tarihe kadar İngiltere ve Fransa ile savaş öncesi işbirliği görüşmeleri yaparken, Sovyetler Birliği'nin de Almanya'ya karşı Batılı devletlerin yanında yer alacağını ummuştur. Sovyetler Birliği Almanya ile anlaşınca Türkiye, İngiliz-Fransız bağlılığında kalmakla Sovyetler Birliği ile ilişkilere devam etmek arasında çok zor bir seçim yapmak durumunda kalmıştır.²¹ 23 Ağustos'taki pakt, bir Türk-Sovyet ittifakını çok zorlaştırmıştır. Üstelik Türkiye, o güne kadar tehlikenin öncelikle Akdeniz'den, ikinci derecede de Balkanlar'dan geleceğini düşünürken, şimdi 1920'li yıllardan beri yakın ilişkiler içinde olduğu Sovyetler Birliği ile yolları ayırmış ve değişen şartlar altında güvenliği için iki Batılı devletin garantilerine güvenmek durumunda kalmıştır.

Sovyetler Birliği ile saldırmazlık anlaşması imzalayarak Doğu cephesini garantiye alan Almanya'nın 1 Eylül'de Polonya'ya saldırması ve 3 Eylül'de de İngiltere ile Fransa'nın Almanya'ya savaş ilân etmesiyle İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde Türkiye, Türk-İngiliz-Fransız ittifakı oluşturma çabalarını sürdürmektedir.²² Bununla birlikte, Sovyet-Alman Paktı'ndan sonra da Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan diplomatik ilişkileri ve anlaşma çabası tamamen sona ermemiştir.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk-Sovyet İlişkileri

Alman-Sovyet Paktı imzalanmadan 3 hafta kadar önce, 4 Ağustos 1939'da Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Terentieff, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir pakt ya da karşılıklı bir yardımlaşma antlaşması yapılması konusunda görüşmeler yapmak için Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmiştir.²³ Bu davet, Sovyet-Alman Paktı'nın imzalanmasından bir gün sonra, 24 Ağustos 1939 tarihinde yazılı olarak da

¹⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih: 1918-1994**. (15.bsm.). İmge, Ankara, 2007, s.64-65

¹⁸ Henry Kissinger, **Diplomasi**. (6.bsm.). Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2007, s.324

¹⁹ **BCA**, 30.10.0.0/ 231.560.10

²⁰ Sander, **a.g.e.**, s.65; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.302

²¹ Haluk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947**. Ankara, 1961, s.24-25

²² Mustafa Aydın, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2, 1939-1945", **Türk Dış Politikası, 1919-1980**, (6.bsm.), (editör: Baskın Oran), İletişim, İstanbul, 2002, s.418

²³ Ülman, **a.g.e.**, s.25

tekrarlanmıştır. 4 Eylül günü ise Sovyet Büyükelçisi Saraçoğlu'nu tekrar ziyaret ederek son gelişmeler karşısında ülkesinin durumunu açıklayan bir notayı Türk Dışişleri Bakanlığı'na sunmuştur. Buna göre Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmelerden olumlu bir sonuç alınmadığından ve İngiltere ile Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı muhtemel bir komploya girmesini önlemek amacıyla Almanlarla saldırmazlık paktını imzalamıştır. Bu durumda, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında ilişkiler, değişen uluslararası dengelere göre yeniden düzenlenmelidir. Türkiye, Sovyetler'in bu teklifine 8 Eylül'de olumlu yanıt vermiş ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, görüşmeler için 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gitmiştir.²⁴

Ankara tarafından, **Moskova görüşmeleri** için görevlendirilen Türk heyetine, Sovyetler Birliği ile karşılıklı bir yardım ya da işbirliği antlaşmasının imzalanabilmesi için imkânların aranması ve görüşmelerin yapılması talimatı verilmiştir. Bunun yanında, Moskova'ya giderken Saraçoğlu'nun diğer bir amacı, imzaya hazır hale gelmiş ve 23 Eylül'de parafe edilmiş olan Türkiye-İngiltere ve Fransa arasındaki üçlü ittifak ile Türk-Sovyet dostluğu arasında bir bağlantı noktası aramaktır. 1 ay önce Almanya ile anlaşma imzalamış olan Sovyetler'in hedefi ise Montrö Sözleşmesi'ni kendi çıkarlarına göre değiştirmenin yanı sıra, imzaya hazır üçlü ittifakın içeriğini tam olarak öğrenmek ve bu arada Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaktır.²⁵ Bunun yanında Sovyet yetkililer, Moskova görüşmelerinde sürekli olarak Montrö'de değişiklik yapılması taleplerini yinelemişlerdir.

Görüşmelerin ilk gününün sonunda, Molotov'un daha sonra görüşülmek amacıyla incelemesi için Saraçoğlu'na vermek istediği bir notta, Sovyetler Birliği'nin Montrö'de yapılmasını istediği değişikliklere yer vermesi ve bunun üzerine Saraçoğlu'nun böyle bir nota dokunmayı bile kabul etmemesi, müzakereleri ilk günden germiştir. 27-29 Eylül arasında Alman Dışişleri Bakanı Joachim Von Ribbentrop'un Moskova'ya gelmesi nedeniyle ara verilen görüşmelere 1 Ekim'de Stalin'in de katılımıyla devam edilmiştir. Ankara, Saraçoğlu'na görüşmeleri sürdürmesi, Sovyetler Birliği'nin niyetlerini sağlıklı olarak değerlendirilmeye çalışması ve Sovyetler'le anlaşmaya varılamayacağı ya da kötü niyet taşıdıklarının anlaşılması durumunda Ankara geri dönmesi yönünde talimat vermiştir.

1 Ekim'de Stalin'in de katılımıyla tekrar başlayan Türk-Sovyet görüşmelerinde yine Montrö'nün değiştirilerek Boğazların ortak savunulması ve Türk-İngiliz-Fransız üçlü ittifakının taslağında birtakım değişikliklerin yapılması istekleri gündeme getirilince ilerleme kaydedilememiştir.

Moskova'da Türk yetkililer ile Sovyet yetkililer arasında 1 Ekim'den sonra 13 Ekim ve 15 Ekim'de birer toplantı daha gerçekleştirilmiş, Sovyetler Birliği'nin Montrö'de değişiklik yapılması ve Boğazlarla ilgili talepleri, bu toplantılarda da tekrarlanmıştır. Bu toplantılarda Saraçoğlu'na, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanması düşünülen Türk-Sovyet işbirliği anlaşmasıyla Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki taleplerinin bağlantılı olduğu, Sovyet taleplerinin reddedilmesi durumunda işbirliği anlaşmasının da yapılamayacağı açıkça ifade edilmiştir. Türk-Sovyet ittifakının yapılabilmesi için Türkiye'nin kabul etmesi istenilen talepler şunlardır:

1. Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak olarak savunulması,
2. Montreux Boğazlar Rejimi'ne, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlardan geçemeyeceği garantisinin eklenmesi,
3. İngiltere ve Fransa ile girişilen ittifak müzakerelerinin istişareye çevrilmesi,

²⁴ Aydın, a.g.e., s.418

²⁵ Ülman, a.g.e., s.25; Aydın, a.g.e., s.419

4. İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi durumunda Üçlü İttifak'ın geçersiz sayılması.²⁶

Bu talepler üzerine, görüşmelerden sonuç alınamayacağını anlayan Saraçoğlu, 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılarak 20 Ekim 1939 günü Türkiye'ye dönmüştür. 3 gün olarak planlanan fakat tam 23 gün süren Moskova görüşmeleri, Saraçoğlu'nun ifadesiyle "daha ziyade bir boğuşma" izlenimi vermiştir. Türk Hükümeti tarafından, görüşmelerde öne sürülen Sovyet taleplerinin uygun bulunmadığı açıklaması yapılmış²⁷ ve Moskova'daki görüşmelerden istenilen sonucun çıkmaması üzerine, Saraçoğlu dönüş yolundayken, 19 Ekim 1939 günü, 23 Eylül'de parafe edilmiş olan Türkiye-İngiltere-Fransa üçlü ittifakı imzalanmıştır.²⁸

Moskova görüşmeleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli diplomatik kavşaklardan biridir. Bu görüşmelerde, özellikle Montrö'nün değiştirilmesi konusunda öne sürülen Sovyet talepleri Türkiye'yi rahatsız etmiş, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmaya başlayarak Batılı devletlere yakınlaşmasına ve Batılı devletlerin desteğini aramasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Moskova görüşmelerinde Türkiye'ye dayattığı talepler, savaştan sonra daha sert bir diplomatik tavırla tekrarlanmış ve Türkiye için bir büyük tehdit oluşturmuştur.

Moskova görüşmelerinden sonra, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin ilişkilerini genel olarak iki dönemde inceleyebilmek mümkündür. Bu dönemlerden ilki, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile ittifak içerisinde olduğu Ağustos 1939-Haziran 1941 tarihleri arasındaki dönemdir. Diğer dönem ise Alman-Sovyet savaşının başladığı 22 Haziran 1941 tarihinden savaşın sonuna kadar devam eden dönemdir.

Sovyet-Alman ittifakı döneminde, Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkileri gergin sürmüştür. 10 Haziran 1940 tarihinde İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle, savaş Akdeniz bölgesine yayılmış ve Türkiye-İngiltere-Fransa üçlü ittifakı gereği Türkiye'nin savaşa girmesi gerekmiştir. İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'den savaşa katılmasını istemesi üzerine Türkiye, Sovyetler ile arasındaki 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması gereği durumu Sovyetler Birliği'ne bildirmiş, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, bunu sert bir tepkiyle karşılamıştır. Sovyetler'in tepkisi üzerine Türkiye, üçlü ittifak gereği aldığı sorumluluğun kendisini Sovyetler Birliği ile silâhlı bir ihtilâfa sürükleyemeyeceğini düzenleyen, ittifak antlaşmasının 2 numaralı protokolünü öne sürmüş ve savaş dışı kalmaya devam edeceğini 13 Haziran günü İngiltere ve Fransa'ya bildirmiştir: "Hariciye Vekili, İtalya'nın harbe girmesi üzerine, Büyük Britanya ve Fransa Büyükelçileri tarafından, hükümetleri namına yapılan teşebbüsü ve telkinleri Hükümete arza müzaraat etmişlerdir. İşbu teşebbüs ve telkinleri dikkatle tetkik ettikten sonra Cumhuriyet Hükümeti, Üçlü Müahede'nin ikinci maddesinin bilâkaydı şart (şartsız olarak) tatbikinin bugünkü ahvalde Türkiye'yi Sosyalist Sovyetik Cumhuriyet Birliği ile silâhlı bir ihtilafa sevk edebileceği kanaatine varmıştır. Binaenaleyh Hükümet bu Muahedenamenin asli cüzünü teşkil eden iki numaralı protokolün hükümlerine istinad etmeğe karar vermiştir."²⁹ Türk Ordusunun henüz savaşa katılacak kadar hazırlıklı olmadığını bilen İngiltere, bu dönemde Türkiye'nin kararına saygı göstermiştir.³⁰

²⁶ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*. SBF Yayınları, Ankara, 1983, s.63-72; Rıfık Selim Burçak, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*. Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983, s.77-103; Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s.140-148

²⁷ Türk Hükümeti'nin yaptığı açıklamanın tam metni için bkz. *Ayın Tarihi*, (Ekim, 1939), no.71, s.71-73

²⁸ Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifakı'nın tam metni için bkz. *Düstur*, 3.Tertip, cilt 21, s.15-18

²⁹ Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, s.15-16

³⁰ Ülman, *a.g.e.*, s.27

1940 yılının Ekim ayından itibaren Almanya'nın Romanya'ya yönelik harekâtları Sovyetler Birliği'ni telâşlandırmıştır. Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'ın Alman etkisi altına girmesinden çekinmesi nedeniyle, Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı da zayıflamaya başlamıştır. Savaşın Batı Avrupa'dan doğuya ve Balkanlar'a doğru yönelmesi, Nazi Almanyası ile Sovyetler'in zaten yapay olan işbirliğinde ciddi sorunlara yol açmıştır. Gerek Almanya, gerekse İtalya Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'a yayılmasından çekinmektedirler. Sovyetler ise Almanya'nın artık kendi güvenlik bölgesine girdiğini düşünmektedir. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin Boğazlarla ilgili görüşü değişmemiştir. Bu durum, 12 Kasım 1940 tarihinde Berlin'de Hitler ile Molotov arasında yapılan görüşmelerden açıkça anlaşılabilir.

12 Kasım 1940 tarihinde Berlin'de gerçekleşen üç günlük Hitler-Molotov görüşmelerinde Türkiye'nin durumu da tartışılmıştır.³¹ Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, görüşmelerde Sovyetler'in Montrö ile ilgili taleplerini anladıklarını, Almanya'nın hazırlanmasına katkıda bulunmadığı bu sözleşmenin iptal edilip yenisinin Türkiye, Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya arasında düzenlenmesinden yana olduklarını belirterek, Almanya'nın Boğazlar rejiminde Sovyet çıkarlarına uygun bir düzenleme için desteğe hazır olduğunu ifade etmiştir. Bu yeni düzenlemede savaş ve ticaret filolarını serbestçe Akdeniz'e çıkartma dâhil olmak üzere, Sovyetler'e ayrıcalıklar verilmesi konusunda ilke birliğine varılmıştır. Sovyetler, aynı görüşmelerde Ege adaları ya da Boğazlarda kontrol noktalarına sahip olmak istediğini de belirtmiştir.

Toplantı sonunda, "Türkiye'yi mevcut yükümlülüklerinden kurtarmak ve onu yavaşça kendileriyle işbirliği yapmak için kazanmak" ve yürürlükteki Montrö'nün Sovyetler'in çıkarlarına uygun olarak yeniden düzenlenmesi konularında anlaşma sağlanmıştır. Varılan anlaşmaya göre Sovyetler istediği zaman savaş gemilerini Boğazlardan sınırsız geçirme hakkına sahip olacak, Karadeniz ülkeleriyle Almanya ve İtalya hariç diğer ülkelerin savaş gemileri ilke olarak Boğazlardan geçemeyeceklerdir.³²

Stratejik açıdan son derece önemli olan Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemeyen Hitler, Sovyetler'in taleplerinden rahatsız olmuş ve Berlin görüşmelerinden sonra Sovyetler'le işbirliğini bitirme zamanının geldiğine karar vermiştir. Sovyetler'in Dünya nüfuz bölgeleri ile ilgili yeni taleplerini iletmediği 26 Kasım 1940 tarihli telgrafa cevap vermeyen Hitler, 18 Aralık 1940 günü Alman ordularına Ruslara karşı saldırıya hazır olma emrini vermiştir.³³

Sovyetler Birliği de, Berlin görüşmelerinden sonra Almanya ile imzaladığı saldırmazlık paktının uzun ömürlü olamayacağını anlamıştır. Bu nedenle, Almanya ile çıkabilecek bir savaşta Türkiye'nin durumunun önemini bildiğinden diplomatik tavrını yumuşatmaya başlamıştır. Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Vişinski, 9 Mart 1941 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Akay'a, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin zor durumundan faydalanarak ona saldırmasının söz konusu olmadığını, tersine eğer Türkiye'ye bir saldırı olursa 1925 Türk-Sovyet Paktı gereği Sovyetler'e güvenebileceğini bildirmiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tavrının yumuşamaya başladığını gören ve Türk-Sovyet yakınlaşmasının ilerlemesinden endişelenen Almanya, 17 Mart 1941 tarihinde, Sovyetler'in Berlin görüşmelerinde Türkiye üzerinde öne sürdüğü talepleri Türk yetkililere sızdırmıştır. Böylece Türkiye, Berlin'de kendi üzerine yapılan Sovyet-Alman pazarlığını ilk kez 17 Mart 1941'de, Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede'ye Hitler'in

³¹ Savaşın sonra Berlin'de ele geçirilen Nazi belgelerinde Berlin görüşmeleriyle ilgili ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Belgeler ve ayrıntılar için bkz. Raymond James SONTAG, James Stuart BEDDIE, **Nazi - Sovyet Relations, 1939 - 1941 (Documents from the Archive of the German Foreign Office)**. Didier, New York, 1948, s.216-256; Herold C. Deutsch, "Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri", (Çeviren: Fahir Armaoğlu), **Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 9, sayı.2, (1954), s.345-365

³² Aydın, **a.g.e.**, s.431-433

³³ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.78; Ahmet Şükrü Esmer, "Hitler-Molotov Mülakatı ve Türkiye", **Siyasi İlimler Mecmuası**, cilt 24, sayı 227, (Nisan 1954), s.88-91

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

bizzat aktarmasıyla öğrenmiştir.³⁴ Sovyetler Birliği'nin Berlin'deki taleplerini öğrenen Türk Hükümeti'nin isteği üzerine Sovyetler Birliği, 25 Mart 1941'de Türkiye'ye saldırma amacının olmadığını resmen beyan etmiştir.³⁵

Almanya'nın 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla Alman-Sovyet savaşı başlamıştır. Türkiye, aynı gün, Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki savaşta tarafsız olduğunu ilân etmiştir.³⁶

Sovyetler'in Almanya'ya karşı savaşa katılmasıyla birlikte, İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında bir ittifak ortamı oluşmuştur. Bunun sonucu olarak, iki ülke arasında 12 Temmuz 1941 tarihinde "*Ortak Hareket Antlaşması*" imzalanmıştır.³⁷ Bu antlaşma gereği, Sovyetler Birliği'ne Boğazları kullanmadan yardım ulaştırabilmek amacıyla İngiltere ve Sovyetler Birliği, 1941 yılının Ağustos ayında İran'ı işgal etmişlerdir. Böylece, Sovyetler Birliği'ne, İngiliz-Sovyet işbirliğinin ilk üç ayında 400'den fazla uçak, 20 bin tondan fazla kauçuk, 3 milyon çift ayakkabı ve savaş endüstrisi için gerekli madenler ulaştırılabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri de, Ekim ayında Sovyetler Birliği'ne 60 milyon dolarlık bir yardımda bulunmuştur. ABD, savaş boyunca Sovyetler'e 11 milyar dolarlık yardımda bulunmuştur. Ortak işgalle, Sovyetler Birliği İran'ın kuzeyini işgal etmiş, kısa süre içerisinde Türkiye'nin İran sınırına büyük bir Sovyet askerî gücü yığılmıştır. Sovyetler Birliği'nin Berlin'de Türkiye üzerine pazarlık yaptığının ortaya çıkması nedeniyle zaten gergin olan Türk kamuoyunda, İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile anlaşırken Birinci Dünya Savaşı'ndaki gibi Boğazları vaat ettiğine dair söylentiler çıkmıştır. Türkiye'nin olası endişelerini gidermek amacıyla her iki ülke, 10 Ağustos 1941 tarihinde aynı içerikli birer notayı Türkiye'ye sunmuşlardır. İngiltere ve Sovyetler Birliği, notalarında genel olarak Boğazlar üzerinde herhangi bir tecavüze niyetleri olmadığını, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Montrö rejimine olan bağlılıklarını ifade etmişlerdir.³⁸

Ancak, Saraçoğlu'nun 1939 yılındaki Moskova ziyaretinde yaşadığı olaylar ve Sovyet talepleri halen Türk idarecilerin Sovyet politikasını olumsuz etkilemektedir. Öyle ki, Türkiye'nin yeni Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, 27 Ağustos 1942 tarihinde Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen'le yaptığı bir görüşmede, "*Bir Türk olarak SSCB'nin yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, fakat bir başbakan olarak Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık takip etmesinin şart olduğuna inandığını*" söylemiştir.³⁹

Aynı günlerde, Sovyetler Birliği de, Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşmasını engellemek amacıyla, düşürdükleri Alman uçaklarını onararak bu uçaklarla Türk hava sınırlarını ihlâl etmek ve böylece Alman uçaklarının Türkiye sınırlarını ihlâl ettiği izlenimini yaratmak gibi yöntemlere başvurmaktadır.⁴⁰

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı yürüttüğü yumuşama ve işbirliği politikası, Almanya ile sürmekte olan Stalingrad Muharebesi'nin sonuna kadar devam etmiştir. Sovyetler'in Stalingrad'da Almanları yenmesi ve savaşın gidişinin Sovyetler Birliği yararına değişmesi ile birlikte, Türkiye'ye karşı yürütülen yumuşama politikası da değişmiş, 1943 yılının başından itibaren tekrar sertleşmeye başlamıştır.⁴¹ Stalingrad çatışmaları devam ederken durumun Almanya

³⁴ Aydın, *a.g.e.*, s.434

³⁵ Sovyet Hükümeti'nin açıklaması için bkz. *Aynı Tarihi*, (Mart 1941), no.88, s.49.

³⁶ *BCA*, 30.18.1.2/ 95.54.1

³⁷ Fahri Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*. (2.bs). Türkiye İş Bankası, Ankara, 1984, s.377

³⁸ İngiliz ve Sovyet notalarının tam metinleri için bkz. *Aynı Tarihi*, (Ağustos, 1941), no.93, s.40-41

³⁹ Aydın, *a.g.e.*, s.449-450

⁴⁰ *BCA*, 30.10.0.0/ 232.562.11

⁴¹ Fahri Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, sayı.2, (Haziran 1958), s.165

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

için iyi olmadığını gören Türkiye de, Sovyetler'in savaşı kazanması durumunda Avrupa'da hâkim konuma gelmesine Müttefiklerin engel olup olamayacağı konusunda tedirgindir.⁴² Bununla birlikte, 1943 yılının başından itibaren Sovyetler, İngiltere ve ABD, Türkiye'ye derhal savaşa girmesi için yoğun bir baskı uygulamaya başlamışlardır.

İngiltere Başbakanı Churchill ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt, savaşın durumunu tartışmak amacıyla, 12-14 Ocak 1943 tarihinde Casablanca'da bir dizi görüşme yapmışlardır. **Casablanca Konferansı** olarak da anılan bu görüşmelerde Türkiye'nin savaşa katılması da gündeme gelmiştir. Sonuç olarak, bu konuyu Türk idarecilerle Churchill'in görüşmesi kararına varılmıştır. Churchill ve Roosevelt, 25 Ocak'ta İnönü'ye birer mesaj göndererek Churchill'in kendisiyle buluşma teklifinin kabulünü istemişlerdir.

İnönü'nün teklifi kabul etmiş, Churchill ve İnönü, 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihinde Adana'da buluşmuşlardır. **Adana görüşmeleri**, Yenice İstasyonu'nda "Beyaz Vagon" olarak da bilinen Cumhurbaşkanı'nın özel vagonunda yapılmıştır. Görüşmelere Türk Heyeti'nde İnönü'yle birlikte Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu da katılmışlardır.

Churchill, Türk idarecilere Stalingrad ve Kahire'de kazanılan başarılarla Türkiye üzerindeki Alman tehdidinin ortadan kalktığını, Sovyetler'in kuzeyden, Müttefiklerin ise Türkiye üzerinden güneyden harekete geçmeleri durumunda Almanları kısa sürede yenilgiye uğratabileceklerini, bu nedenle Türkiye'nin 1943 yılı sona ermeden Müttefiklerle birlikte savaşa girmesinin gerektiğini söylemiştir. İnönü ise Türkiye'nin savaşa girebilmesi için askerî açıdan güçlendirilmesi gerektiğini, askerî açıdan yeterli güce ulaşmadan Türkiye'nin savaşa girmesinin mümkün olmayacağını ifade etmiştir.

Ayrıca Türk idareciler, Adana görüşmelerinde, Sovyetler Birliği'nden duydukları endişeyi de açıkça vurgulamışlardır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu Churchill'e, Türkiye'nin savaş sonrasında Sovyetler Birliği'ne karşı garanti istediğini, Avrupa'da çok sayıda komünist bulunduğunu ve Almanya yenildiği takdirde, bütün yenilen devletlerin Bolşevikleşeceğini söylemiştir.⁴³

Sonuç olarak, Adana'da Türkiye ile İngiltere arasında Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası konumu üzerinde ihtilâflar olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin askerî olarak desteklenmesi gerektiği ve savaşa katılmasa bile savaş dışında kalmasının da Müttefiklerin yararına olduğu ise ortak düşüncedir.

Adana görüşmelerinden sonra resmî bir tebliğ yayımlanmıştır.⁴⁴ Churchill de Adana görüşmeleri ile ilgili İngiltere'de yaptığı bir açıklamada, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi ilişkilerin kurulmasını umduğunu ve Türkiye'nin korunmasının gerektiğini söylemiştir.⁴⁵

Churchill, Adana görüşmelerinden sonra Türkiye'nin Sovyetler'le ilgili kaygılarını Stalin'e iletmiştir. Stalin ise 6 Şubat 1943 tarihli cevabında, Türkiye'nin Almanya ile imzalamış olduğu saldırmazlık paktından* duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurma konusunda doğrudan talepkâr olmasını istediğini ifade etmiştir.⁴⁶

Kısa süre sonra İngiltere ve Türkiye'nin girişimleriyle Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında görüşmeler başlamış ve 12 Mart'ta Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalın, Molotov'a

⁴² Aydın, **a.g.e.**, s.450

⁴³ Fahir Armaoğlu, "agm", s.167; Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.91.

⁴⁴ Görüşmelerle ilgili geniş bilgi veren resmi tebliğ için bkz. **Ayın Tarihi**, (Şubat 1943), no.111, s.110-140

⁴⁵ **BCA**, 30.10.0.0/ 235.588.3

* Türkiye, 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalamıştı. Çalışmanın konusuyla doğrudan ilgili olmadığından ayrıca yer vermediğimiz bu paktın tam metni için bkz. **Düster**, 3.Tertip, cilt 22, s.1355

⁴⁶ Stalin'in cevabının ayrıntıları için bkz. Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.92-93

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Adana görüşmeleri konusunda bilgi vererek Türkiye'nin iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi için işbirliğine hazır olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Açıklam ve Molotov, bu görüşmeden sonra 24 Mart 1943, 2 Nisan 1943 ve 28 Haziran 1943 tarihlerinde tekrar görüşmüşler ancak olumlu bir sonuca ulaşamamışlardır.⁴⁸

Doğu cephesinde Almanların Stalingrad'da durdurulması, Kuzey Afrika'da Müttefiklerin önemli başarılar elde etmesi ve Sicilya'nın ele geçirilmesi gibi gelişmelerin yaşanması sonucu, Fransa'ya yapılması planlanan çıkarmanın onaylanması ve savaşın gidişinin değerlendirilmesi amacıyla Churchill ve Roosevelt arasında 11-24 Ağustos 1943 tarihinde Quebec'de bir konferans düzenlenmiştir. **Quebec Konferansı'nda** Türkiye'nin savaşa katılmasa bile Alman baskısına dayanabilmesi için silâh ve malzeme yardımının sürdürülmesine karar verilmiştir. Buna karşılık Türkiye'den, Alman gemilerini Boğazlardan geçirmemesi ve Almanya'ya yapılan krom sevkiyatını durdurması istenecektir.⁴⁹

Sovyetler Birliği ise konferansta Türkiye'nin derhal savaşa girmesinde ısrarcı olmuştur.⁵⁰ Sovyet idarecilere göre Türkiye'nin tarafsızlığı Almanya'nın işine yaramakta, Türkiye'den emin olan Almanya tüm gücünü Sovyet cephesine yığmaktadır. Öte yandan, Almanya'yı Stalingrad'da yenilgiye uğratmış ve savaşta avantajlı konuma gelmiş bulunması, Sovyetler'in bu tezini zayıflatmaktadır. Türk idareciler, Sovyetler'in Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki ısrarının arkasında, savaş sonrası ordusu yıpranmış bir Türkiye'ye daha kolay baskı yapılabileceği düşüncesinin yatmasından kaygı duymaktadırlar.⁵¹

Quebec'deki konferans sırasında alınan bir kararla, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri dışişleri bakanları arasında Rusya'da bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır.⁵²

İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Amerikan Dışişleri Bakanı Hull ve Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Quebec'de alınan bu karar çerçevesinde, 19 Ekim 1943 tarihinde Moskova'da bir araya gelmişlerdir. Konferansta Molotov, Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki Sovyet isteğini tekrarlamıştır. Eden ve Hull, Molotov'a itiraz etmemiş ancak Eden, Türkiye'yi savaşa girmeye zorlamak yerine kendi arzusuyla savaşa girmesinin daha faydalı olacağını savunmuştur. Eden'a göre Türkiye'yi savaşa zorlamak, karşılanamayacak askerî taleplerde bulunmasına neden olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri ise Türkiye'nin savaşa girmesi yerine tarafsız kalarak yalnızca hava üslerinin Müttefikler tarafından kullanılmasına izin vermesinin yeterli olacağını ifade etmiştir. Amerikalı yetkililer, Fransa'ya yapılması planlanan çıkarmanın gecikeceği ve malzeme sıkıntısının yaşanacağı düşüncesiyle, Türkiye'yi savaşa dâhil ederek askerî açıdan desteklemeyi uygun görmemektedirler.⁵³ Molotov, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu görüşüne karşılık; *"Türkiye'nin savaşa girmesi gecikecekse niçin silâh yardımı almaya devam etsin. Üs vermesini istemek kâfi değildir. Türkiye'nin savaşa katılmasına şimdi ihtiyaç vardır. İleride o kadar lüzumlu olmayabilecektir. Bu sebeple Türkiye'den, üç devletin müştereken talepte bulunmaları teklifi bir kenara itilmemelidir"* şeklinde cevap vermiş⁵⁴ ve Türkiye'ye savaşa girmesinin *"emredilmesi"* gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁵

⁴⁷ Aydın, **a.g.e.**, s.454

⁴⁸ Armaoğlu, *a.g.m.*, s.168

⁴⁹ Ülman, **a.g.e.**, s.41

⁵⁰ Aydın, **a.g.e.**, s.455

⁵¹ Aydın, **a.g.e.**, s.457

⁵² Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.98

⁵³ Aydın, **a.g.e.**, s.456

⁵⁴ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.99-100

⁵⁵ Armaoğlu, "a.g.m.", s.169

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Görüşmeler sonucunda Molotov, Türkiye'deki hava üslerinin kullanılması yönündeki görüşe olan itirazından vazgeçmiştir. Buna karşılık İngiltere, Türkiye'den yıl sonuna kadar savaşa girmesini isteyecektir.⁵⁶ ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull ise bu görüşe katılmamış, sözü edilen kararlar, İngiltere ile Rusya arasında gizli bir protokol olarak 3 Kasım gecesi imzalanmıştır. ABD Başkanı Roosevelt, birkaç gün sonra, ABD'nin imzasının bulunmadığı bu protokole katıldığını bildirmiştir.⁵⁷

İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, henüz Moskova'dayken Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'na bir telgraf göndererek kendisiyle Kahire'de buluşmak istediğini bildirmiştir. 5 Kasım 1943 tarihinde Kahire'de iki ülke arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Eden, Sovyetler Birliği'nin yayılcı bir politikasının olmadığını söylemiş ve Türkiye'nin kaygılarını gidermeye çalışmıştır. Menemencioğlu ise Sovyetler'in savaşı kısaltmak için değil, belki de Türkiye'yi askerî açıdan zayıflatmak için bir an önce savaşa çekmeye çalıştığı konusundaki düşüncesini dile getirmiş, Türkiye'nin savaşa girebilmesi için Sovyetler'in savaştan sonra da İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'yle işbirliğini sürdüreceğine ve bu devletlerin engel olamayacağı hareketlere girişmeyeceğine ikna olması gerektiğini söylemiştir. Eden, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ise önce Türkiye'nin hemen savaşa katılmasını istemiştir. Menemencioğlu, Türkiye'nin savaşa girmesi teklifini; "(...) *Teklifiniz Türkiye'yi harcamaktır. Hem de sırf Rusları memnun etmek için lüzumsuz ve fidesiz harcamaktır. Ordumuzun taarruz kabiliyeti olmadığı ve buna sebep de Adana vaadlerinin yapılmamış olduğu aşikar iken üzerimize Alman kuvveti celbetmek tedafii gaye ile olamaz, ancak bize filen taarruz için olabilir. Çatalca hattımız dayanmaz da Almanlar İstanbul'u, Boğazları ve hinterlandı ele geçirirlerse bununla size ne faide temin olunabilir. Zafer-i nihaiyi mi bekleyeceğiz? Ruslar Almanları dövsün ve gelip İstanbul'u kurtarsın diye mi ümide düşeceğiz? O zaman Ruslar İstanbul'u benim için mi kurtarır? Alman hava taarruzuyla felce uğradıktan sonra size birgün müfit olabilecek bir müttefiki en müziç bir yük haline getirmiş olmaz mısınız? Bütün bunlar meydanda iken harbe girmezseniz size malzeme vermek güç, adeta imkansız olur sözleriyle bir daire-i feside içine girdiğinizi anlamıyor musunuz? Siz malzeme vermedikçe bizim harp kabiliyetimiz teessüs edemez ve binnetice harbe giremeyiz. Harbe girmedikçe de siz malzeme vermezsiniz. Ne akılane bir hareket, değil mi?*"⁵⁸ şeklinde yanıtlamıştır. Eden, Menemencioğlu'nun bu itirazından sonra üs talebinde bulunmuştur. Buna karşılık Menemencioğlu, bu talebin yerine getirilmesinin Türkiye'nin doğrudan savaşa girmesi demek olacağını ifade ederek, üs talebini de reddetmiştir. Menemencioğlu, görüşmeden sonra İngiltere'nin taleplerini hükümete bildirmiştir. İngiltere'nin teklifleri, hükümet tarafından değerlendirilmiş ve 17 Kasım 1943 tarihinde yanıtlanmıştır. Türkiye, savaşa girmesine neden olacak üs teklifini kabul etmemiştir. Türkiye'nin savaşa girmesi konusuysa İngiltere'nin söz verdiği askerî yardımı henüz yapmamış ve Almanya'nın halen Türkiye'ye büyük zarar verebilecek güçte olması gerekçeleriyle reddedilmiştir. Hükümetin kararı 17 Kasım'da İngiliz Büyükelçisi'ne, 18 Kasım'da da Sovyet Büyükelçisi'ne bildirilmiştir.⁵⁹

Aynı günlerde, Moskova Konferansı'nda alınan karar gereği; Churchill, Stalin ve Roosevelt, 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihinde Tahran'da bir araya gelmişlerdir. **Tahran Konferansı'nun** ilk oturumu 28 Kasım günü saat 16'da başlamış ve 19.30'a kadar devam etmiştir.⁶⁰

⁵⁶ Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, (5.bsm.), Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1982, s.180-181.

⁵⁷ Ülman, **a.g.e.**, s.42

⁵⁸ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.103-104

⁵⁹ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.101-105; Aydın, **a.g.e.**, s.458; I. Ve II. Kahire görüşmelerinin ayrıntılı tutanakları için bkz. Yuluğ Tekin Kurat, "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", **Belleten**, cilt 47, sayı 185, (Ocak 1983), s.295-338

⁶⁰ **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler**, (çeviren: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul, 1972, s.7

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bu oturumda Churchill, Boğazlar üzerinden Sovyetler Birliği'ne yardım edilebilmesini sağlayacağı için Türkiye'nin savaşa çekilmesinde ısrar etmiştir.⁶¹ Buna karşılık Stalin, Türkiye'nin savaşa çekilmesinin faydalı olacağını düşünmekle birlikte, savaşa gireceğini sanmadığını, o tarihe kadar yapılan tüm tekliflere rağmen savaşa girmemekte ısrar ettiğini ifade etmiştir.⁶² Stalin, savaşa girmesi için Türkiye ile ABD ve İngiltere'nin görüşmesi gerektiğini söylemektedir. Stalin'e göre Türkiye, ABD ve İngiltere'nin müttefikidir. Roosevelt ise Türkiye'nin savaşa girmek için diğer cephelerdeki harekâtları aksatacak miktarda yardım isteyeceğini düşünmektedir.

Konferansın ikinci gününde Churchill, Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek için gerekirse üç büyük devletin çağrısına uymamanın özellikle Boğazların statüsüyle ilgili olarak önemli siyasi sonuçlar doğuracağını Türkiye'ye hatırlatılabileceğini ifade etmiştir.⁶³ 30 Kasım tarihli toplantıda Stalin, Boğazlar konusunu tekrar gündeme getirmiş ve Churchill'e Montrö'nün revizyonu konusunu sormuştur. Churchill'den olumlu yanıt alamayan Stalin, bu konuyu konuşmak için "zamanın ileride geleceğini" söylemiştir.⁶⁴

Konferansın son gününde ise Türkiye'nin savaşa girmeye karar vermesinin, Müttefiklerden alacağı yardımın miktarına bağlı olacağı konusunda ortak bir görüş sağlanmıştır. 1 Aralık günü tarafların imzaladığı bildiri Türkiye'nin yıl sonuna kadar Müttefikler tarafında savaşa girmesinin istendiği vurgulanmıştır.

Tahran Konferansı'ndan çıkan kararlara göre, Müttefikler Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa girmesini ve hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılmasını talep etmektedirler. Ayrıca Tahran'da, İnönü'nün Kahire'ye davet edilerek durumdan haberdar edilmesi de kararlaştırılmıştır. Sovyetler ise İngiltere ve ABD'nin isteklerine rağmen savaşa girmeyeceğinden emin oldukları Türkiye'nin, bu ülkelerle arasının bozulmasını beklemektedir. Zaten Almanya'yı yenmiş ve zafere yaklaşmış olan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girip girmemesiyle fazla ilgilenmemektedir. Öyle ki, İnönü'nün Kahire'ye davet edilmesi tartışılırken Stalin, İnönü'nün Kahire'ye gelmeyebileceği yönündeki düşüncesini "*İnönü hastalanabilir*" şeklinde alaycı bir ifadeyle dile getirmiştir.⁶⁵ Stalin, Boğazlar ve Montrö rejiminin kendi istediği gibi değişmesi için Türkiye ile baş başa kalacağı günü beklemektedir.

Churchill ve Roosevelt, 1 Aralık günü İnönü'yü Kahire'ye davet etmişlerdir. Davet üzerine İnönü, 4 Aralık sabahı Adana'ya geçmiş, buradan Roosevelt'in gönderdiği özel uçak ile Kahire'ye ulaşmıştır. Kahire'ye giden uçakta İnönü ile birlikte Menemencioğlu ve Türk Dışişleri'nden bazı yetkililer de bulunmaktadır.⁶⁶

Sovyetler Birliği'nin katılmadığı **Kahire Konferansı**, 4-6 Aralık 1943 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki Müttefik baskısı bu kez çok ağırdır. "*Prensip olarak*" savaşa katılmayı kabul etmek zorunda kalan İnönü, fiilen savaşa dâhil olmak için Türkiye'nin savunması için gerekli olan askerî yardımın tamamen yapılması şartını koymuştur.⁶⁷ İngiltere, Türkiye'nin 15 Şubat 1944'e kadar girmesini istemiş, İnönü, ordunun hazır olmadan aylarca Alman orduları karşısında yalnız kalabileceğini ve bu nedenle Türkiye'nin talep ettiği şekilde hazırlıklar bitirildikten sonra savaşa girmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tartışmaların bu noktada kilitlenmesi üzerine Türkiye'nin görüşlerini uygun gören ve İnönü'ye veda ederken "siz

⁶¹ Aydın, a.g.e., s.460

⁶² Stalin bu düşüncesini, "*Türkiye'nin savaşa gireceğinden kuşkuluyum. Ne kadar baskı yaparsak yapalım savaşa girmeyecektir. Benim görüşüm bu*" sözleriyle ifade etmiştir. **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.16

⁶³ Aydın, a.g.e., s.461; **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.35-36

⁶⁴ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.110

⁶⁵ **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.48

⁶⁶ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.113

⁶⁷ Armaoğlu, "a.g.m.", s.171

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

derhal hazırlığa başlayınız ve bunu kendinizi bağlamadan yapınız” diyen Roosevelt, 7 Aralık'ta Kahire'den ayrılmıştır.⁶⁸ Roosevelt, Kahire'den ayrılmadan önce İnönü ve Menemencioğlu ile yalnız görüşmüştür. Türk tarafından tercüman olarak ayrıca Süreyya Anderiman, Amerikan tarafındansa yalnızca ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Steinhardt kalmıştır. Bu görüşmede Roosevelt, İnönü'ye, Tahran'da Stalin'le de görüştikleri, savaştan sonra kurulması planlanan Birleşmiş Milletler hakkında bilgi vermiştir. Roosevelt, Dünyadaki tüm devletlerin başka devletlerin toprağında gözü olmadığını resmen ve törenle ilân edeceklerini, kendisinin bunun için çalışacağını belirtmiş ve İnönü'ye, Ankara'da bu görüşü yaymak için Steinhardt ile Türk Dışişleri Bakanı'nın ortak çalışıp çalışamayacağını sormuştur. Bunu üzerine İnönü ile Roosevelt arasında şu diyalog gerçekleşmiştir:

İnönü: “Memnuniyetle. ABD'den gelen fikirlere karşı büyük sempamız vardır. Daima sizinle beraber olacağız. Siz Dünya nizamı ve sulh için bu şekilde çalışırsanız muhakkak memnuniyet verici neticeler elde edersiniz ve bütün insanıyet de size medyun olur.”

Bu konferansta gösterdiğiniz hüsnüniyetten dolayı da size ayrıca müteşekkirim. Maalesef hareket ediyorsunuz. Fakat tekrar görüşeceğimizi ümid ederim.”

Roosevelt: “Ben sizin meselenizi tamamiyle anlıyorum. Ümid ederim ki 2-3 ay zarfında Almanlar çok daha az kuvvetli olacaklar ve Türkiye de savaş bitmeden önce muharebeye girecektir.”

İnönü: “Çok teşekkür ederim.”

Yarın ne netice alacağımızı bilmiyorum. Amerika'nın ve şahsen sizin yüksek hislerinize emniyetim vardır. Bizi 2 ay içinde savaşa sokmak istiyorlar”

(...)

Roosevelt: “Siz hazırlığa derhal başlayınız ve bunu angaje olmadan da yapınız.”

İnönü: “Sizin şahsiyetinizin, bana ve Türk Milleti'ne telkin ettiği sevgiden ve hayranlıktan dolayıdır ki ben buraya geldim. Ümid ederim bizi bırakmazsınız.”

Roosevelt: “Hayır, asla. Nasıl büyükbabam sözünü tutarak Yunanlılara bir harp gemisi göndererek yardım ettiyse, ben de sizi bırakmayacağım.”⁶⁹

Bu diyalogdan da açıkça anlaşılacağı gibi, Kahire Konferansı ile birlikte Türkiye'nin diplomasi tercihi Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru kaymaktadır.

7 Aralık 1943 tarihinde yapılan son oturumdan sonra İnönü, “prensip olarak” savaşa girmeyi kabul etmiştir. Askerî bir plan hazırlanmasına ve Türkiye'ye yapılacak yardımın miktarının belirlenmesi için Ankara'da Türk ve İngiliz askeri yetkililer arasında çalışmalar yapılmasına karar verilmiştir. İnönü, Türkiye'nin savaşa gireceği tarih ile ilgili kesin bir yükümlülük altına girmemiştir. Sovyetler Birliği ise Kahire'deki konferansa katılmamıştır. Stalin, artık Almanya'yı tek başına yenebileceğini bildiğinden, Balkanlar'da Müttefik askeri istememektedir. Ayrıca, savaştan sonra karşısında daha dirençli bir Türk askerî gücü görmek istemediğinden, Türkiye'ye yardım edilmesine de karşıdır.

1944 yılının başlarında Ankara'da Türk ve İngiliz askerî uzmanlarının çalışmaları başlamış ancak 3 Şubat 1944'de sonuca ulaşmadan kesilmiştir.⁷⁰ İngilizler Türkiye'nin, sevkıyatı savaşın sonuna kadar devam edecek ve dolayısıyla savaşın dışında kalmasını sağlayacak kadar çok miktarda savaş malzemesi istediğini iddia etmektedir. Türk idarecilerse, İngilizlerin Sovyetler ve

⁶⁸ Aydın, a.g.e., s.462-463

⁶⁹ Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, s.120-121

⁷⁰ Gönülöbol, a.g.e., s.187-188

Yunanlılara Balkanlar ve Ege adalarında bazı vaatlerde bulunmalarından endişelidir. Menemencioğlu, bir mektubunda İngiltere'yi Sovyetler'le nüfuz alanları konusunda anlaşarak Balkanları onlara bırakmakla suçlamıştır. İngiliz askerî heyetinin Türkiye'yi terk etmesinden bir gün sonra, İngiliz Dışişleri, Amerikan Dışişleri'ne gönderdiği bir telgrafla görüşmelerin kesildiğini ve Türk-İngiliz ilişkilerinin dondurulduğunu bildirmiş, Amerika'dan da aynı şekilde davranmasını istemiştir. 2 Mart'ta İngiltere, 1 Nisan'da ise Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'ye yaptıkları yardımları kesmişlerdir. Böylece Türkiye ile Müttefikler arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.⁷¹

Türkiye ile Müttefikler arasında bu sorunlar yaşanırken, Sovyetler Birliği, 5 Haziran'da Boğazlardan "ticaret gemisi" olarak geçirilen bazı Alman gemilerinin aslında yardımcı savaş gemileri olduğunu iddia etmiştir. Bu durum Türkiye ile Sovyetler Birliği ve İngiltere arasında yeni bir gerginlik yaratmıştır. Dışişleri Bakanı Menemencioğlu istifa etmiş, yerine Hasan Saka getirilmiştir. Alman yenilgisinin kesinleştiği bu dönemde, "Alman sempaticanı" olarak bilinen Menemencioğlu'nun, Müttefikler ve Sovyetler ile yakınlaşmak isteyen İnönü tarafından görevden alınmış olduğu da değerlendirmeler arasındadır.* Menemencioğlu ise Kasım ayında Paris Büyükelçiliği görevine atanmıştır.⁷²

6 Haziran 1944 tarihinde başlayan Normandiya Çıkarması (İkinci Cephe) ile birlikte Almanya'nın yenileceği ve Avrupa'daki savaşın Müttefiklerin zaferiyle biteceği kesinleşmiştir. 30 Haziran 1944 tarihinde İngiliz Büyükelçisi, Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek ikinci cephenin açılmasından sonra oluşan yeni durum nedeniyle, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve ticarî ilişkilerini kesmesi gerektiğini, ancak bu şekilde savaş sonrası milletlerarası bir rol oynayabileceği belirten bir nota sunmuştur. Notada Türk politikasının "karanlık ve karışık olduğu" gibi sert ifadeler de yer verilmiştir.⁷³ Bununla birlikte, İngiliz notasında Türk-İngiliz ittifak ilişkilerinden hiç söz edilmemiş, o güne kadar Türkiye'ye sürekli ittifak yükümlülüklerini hatırlatan ve savaşa girmesini isteyen Müttefikler, savaşın sonu yaklaşırken bu ilişkiyi yazışmalarından düşürmüşlerdir.

Bu gelişmeler üzerine Saraçoğlu, 3 Temmuz'da iki ülkenin büyükelçilerini bakanlığa davet etmiştir. Saraçoğlu bu görüşmede, Almanya ile ilişkilerin kesilmesi karşılığında savaş sonrası görüşmelerde Türkiye'ye de yer verilmesi, kesilen yardımların tekrar başlatılması, Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçlarının giderilmesi taleplerinde bulunmuş ve ancak bunlar karşılanırsa Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesebileceğini bildirmiştir. Öte yandan Sovyetler Birliği, Müttefiklere Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesinin artık yeterli olmadığını, İngiltere'nin, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Moskova ve Tahran'da alınan kararlara uygun hareket etmeyerek Türkiye'ye yeni tekliflerde bulunduğunu ileri sürerek durumu protesto etmiştir.⁷⁴

Sovyet tutumuna rağmen Amerikalılar ve İngilizler, 23 Temmuz 1944'de Türkiye'nin taleplerini kabul ettiklerini bildirmişler,⁷⁵ buna karşılık Türk Hükümeti de 2 Ağustos 1944'de Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmiştir.⁷⁶

⁷¹ Aydın, a.g.e., s.465. Armaoğlu, Türkiye'ye Müttefik silah sevkiyatının durdurulma tarihi olarak 7 Şubat 1944'ü vermiştir. Bkz. Armaoğlu, "a.g.m.", s.172

* Zaten bu aylarda, Cumhurbaşkanı İnönü ve Türk Hükümeti'nin SSCB'ye yakınlaşma girişimleri, dış politika kadar iç politikada da kendini göstermekteydi. Mayıs başından itibaren hükümet, turancılara karşı sert tedbirler aldı. İnönü, 19 Mayıs 1944'de Gençlik Bayramı dolayısıyla yaptığı konuşmasında, turancuları mahkum ediyor ve Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele'de yaptığı yardımlardan söz ediyordu. Bkz. Armaoğlu, "a.g.m.", s.172; İnönü'nün konuşmasının metni için bkz. **Ayn Tarihi**, no.126, (Mayıs 1944), s.23-29

⁷² **BCA**, 30.18.1.2/ 106.78.8

⁷³ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.128

⁷⁴ Aydın, a.g.e., s.469

⁷⁵ Armaoğlu, "a.g.m.", s.173; Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.131; Aydın, a.g.e., s.469

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bu gelişmeler Sovyetler Birliği tarafından hoş karşılanmamıştır. Washington'da görevli Sovyet Büyükelçisinin, 22 Temmuz'da Türkiye'nin savaşa girişi konusunda Sovyet Hükümeti'nin görüşü olarak Amerikalılara iletildiği notada, Türkiye'nin savaşa girmesinin artık bir anlam taşımadığı, Türkiye üzerindeki baskının kesilerek “*tamamen kendi kaderine bırakılması*” gerektiği bildirilmiştir. Müttefikler de artık Türkiye'nin savaşa girmesiyle ilgilenmemektedir. Türkiye, 2 Ağustos'ta ilişkileri kesme kararının savaşa giriş için ilk adım olacağını belirtmiş, ancak bu konuda daha sonra Müttefiklerden hiçbir talep gelmemiştir. Bir görüşme sırasında İngiliz Büyükelçisi Saraçoğlu'na konuyla ilgili olarak “*Türkiye'nin savaşa girmesinin bir değer ifade etmek için fazla geç*” olduğunu açıkça söylemiştir.

Savaşın sonu yaklaşırken kendisine karşı giderek sertleşen Sovyet tavırlarını gören Türkiye, İngiltere ve ABD'nin de artık kendisine ihtiyaçlarının kalmamış olmasından büyük kaygı duymaktadır. Bu dönemde Türkiye, giderek artan Sovyet kaygıları karşısında tek güvence olarak Ekim 1939 tarihli üçlü ittifakı görmektedir. Ancak, Türkiye'nin savaşa katılmasının savaşın sonucu ve süresi üzerinde artık etkisi olmayacağını düşünen Churchill, bu dönemde Stalin'in savaş sonu düzenlemeleri çerçevesinde Montrö'nün değiştirilmesi konusundaki olası talepleriyle daha çok ilgilenmektedir. Stalin'le Churchill arasında savaş sonu nüfuz bölgelerinin de tespit edildiği görüşmelerde* İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Montrö'nün değiştirilmesi taleplerini prensip olarak kabul etmiş ve Sovyetler'in daha sonra ayrıntılı tekliflerini Müttefiklere iletmesini istemiştir. Sovyetler'in Türkiye ve Boğazlar üzerindeki talepleri ise Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nden oluşan “*üç büyükler*”in Yalta ve Potsdam'da düzenledikleri konferanslar da masaya yatırılmıştır.

1945 yılına girildiğinde Mihver devletlerinin yenileceği artık kesindir. Avrupa'ya verilecek yeni düzenin esaslarını tespit etme zamanı gelmiştir. Bu nedenle “*üç büyükler*”, 4-11 Şubat 1945 tarihinde Kırım'da **Yalta Konferansı'nı** düzenlemişlerdir.⁷⁷ İlk oturum 4 Şubat 1945'de Livadya Sarayı'nda yapılmıştır.⁷⁸

Konferansta Türkiye, 10 Şubat'taki toplantıda, Stalin'in Boğazlar meselesi ve Montrö'nün durumunu tartışmaya açmasıyla gündeme gelmiştir. Stalin'e göre Montrö oluşan yeni şartlara göre yeniden düzenlenmelidir. Japonya bile Boğazlarda Rusya'dan daha büyük bir role sahiptir. Stalin, özellikle Türkiye'nin sadece savaş zamanında değil, savaş tehlikesi durumunda da Boğazları kapatma hakkına sahip olmasından rahatsızlık duymakta ve Boğazlarda serbest geçiş hakkı talep etmektedir. Türkiye'ye “*Sovyetlerin boğazını sıkma hakkı veren*” bu durumun kabul edilmesi artık mümkün değildir. Roosevelt ve Churchill'in de konuya olumlu yaklaşımları sonucu, Sovyetler'in Boğazlarda ne gibi düzenlemeler yapılabileceği konusundaki önerilerini, yakında gerçekleştirecek olan üç ülkenin dışişleri bakanları toplantısında sunmalarına karar verilmiştir.⁷⁹

Ayrıca konferansın 8 Şubat günü yapılan beşinci oturumunda Birleşmiş Milletler teşkilâtının kurulması için 25 Nisan 1945 tarihinde Francisco'da yapılacak konferansa hangi devletlerin davet edileceği konusu görüşülmüştür. Eden, o tarihe kadar Birleşmiş Milletler Deklarasyonu'nu imzalamış olan devletlerin davet edilmesini teklif etmiştir. Türkiye'nin davet

⁷⁶ TBMM'de konuyla ilgili yapılan görüşmelerin tutanakları için bkz, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 7, Cilt 13, 2 Ağustos 1944,s.3-11

* Bu görüşmeler genel olarak “*Yüzdeler Anlaşması*” olarak anılır. Kissinger; Churchill'in, Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki ilerleyişini durdurmaya gücünün yetmeyeceği için bu görüşmeleri yaptığını ve nüfuz kürelerini belirlediğini ifade etmektedir. Görüşmelerde Churchill, bir kağıt parçası üzerine nüfuz küreleri düzenlemesini çizmiş, yüzde olarak belirtmiş ve Stalin'e vermiştir. Stalin, bu bölüşmeyi derhal kabul etmiştir. Kissinger, **a.g.e.**, s.394-395

⁷⁷ Armaoğlu, “a.g.m.”, s.174; Robin Edmonds, “Yalta and Potsdam: Forty Years Afterward”, **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, vol.62, no.2, (Spr.1986), s.198-201

⁷⁸ **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.65

⁷⁹ Aydın, **a.g.e.**, s.472; Armaoğlu, “a.g.m.”, s.174-175.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

edilip edilmeyeceği konusunda ise Churchill, savaş başlamadan az önce, çok tehlikeli bir dönemde Türkiye'nin İngiltere ile bir ittifak imzaladığını (Üçlü İttifak), Türklerin, savaş başladığı zaman ordularının büyük bir savaş için yeterince hazır olmadığına inandıklarını, yine de Türkiye'nin tutumunun dostça ve her bakımdan yararlı olduğunu söylemiştir. Roosevelt ise Türkiye'nin 1 Mart'a kadar ortak düşmana savaş ilân etmesi şartıyla davet edilecek ülkeler arasına alınacağını ifade etmiştir.⁸⁰ Görüşmelerde bu yönde karar alınmıştır.

Yalta Konferansı'ndan sonra, 20 Şubat 1945'de Türkiye'ye, Birleşmiş Milletler'e ortak üye olabilmesi için 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸¹ Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş⁸² ve 6 Mart 1945 tarihinde San Francisco Konferansı'na davet edilmiştir.⁸³

Ancak Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmesinin Sovyetler Birliği'nin Türkiye politikasına hiçbir olumlu etkisi olmamıştır. 19 Mart 1945 günü, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, bir danışma toplantısı amacıyla Ankara'ya çağrılmış, aynı gün Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'ye dönmek üzere olan Selim Sarper'i bakanlığa davet etmiştir. Molotov, Selim Sarper'e artık günün şartlarına uymadığı ve "*esaslı değişiklikler*" gerektirdiği düşüncesiyle, Sovyet Hükümeti'nin, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Anlaşması'nı tek tarafı olarak feshettiğini bildirmiştir. Türkiye artık, sürekli artan Sovyet saldırganlığına karşı diplomatik olarak da korumasızdır. İkinci Dünya Savaşı, 7 Mayıs'ta Almanya, 14 Ağustos'ta da Japonya'nın teslim olmasıyla fiilen sona erdiğinde Türkiye, savaş boyunca sürdürdüğü tarafsızlığın bir bedeli olarak Sovyetler ile baş başa bırakılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Durum ve Türkiye'nin ABD ile Yakınlaşması

Türkiye, Sovyet tehlikesini önlemek için Sovyetler'le anlaşmaya çalışmış ve 4 Nisan 1945 tarihinde Sovyet Hükümeti'ne bir nota vererek "(...) *Feshedilen muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun yeni bir akdin ikamesi hususundaki Sovyet telkinini kabul eyler ve bu konuda kendisine yapılacak teklifleri en büyük dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade bulunduğunu bildirir*" demiştir.⁸⁴ Türkiye'nin notasına cevap, 2 ay sonra, 7 Haziran 1945 günü gelmiştir. Molotov, 7 Haziran 1945 günü saat 18'de Sarper'i kabul etmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeni bir işbirliği anlaşmasını imzalanması için yerine getirilmesi gereken Sovyet taleplerini sıralamıştır:

1. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın çizdiği Türk-Sovyet sınırının, Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesi. Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesi;
2. Boğazların savunmasında Sovyetler Birliği'nin de ortak olması. Bunun için Boğazlarda Sovyetler'e deniz ve kara üslerinin verilmesi;
3. Montrö Sözleşmesi'nin belirlemiş olduğu Boğazlar rejiminin değiştirilmesi. Bunun yerine Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir ikili antlaşmanın imzalanması.⁸⁵

⁸⁰ Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, s.130-131

⁸¹ Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, s.138

⁸² Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi konusunda Meclis'te yapılan görüşmelerin tutanakları ve karar metni için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 7, Cilt 15, s.126-130

⁸³ *Ayın Tarihi*, no.136, (Mart 1945), s.250

⁸⁴ 4 Nisan 1945 tarihli Türk notasının tam metni için bkz. *Ayın Tarihi*, no.137, (Nisan 1945), s.63

⁸⁵ Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, (6.bsm), (Editör: Baskın ORAN), İletişim, İstanbul, 2002, s.502; Metin Toker, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, Akis Yayınları, Ankara, 1971, s.25-29; Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, 257-264; A.R. De Luca, "Soviet-American Politics and the Turkish Straits", *Political Science Quarterly*, vol.92, no.3, (1977), s.512

Sarper, Ankara'ya danışma gereği duymadan Sovyet taleplerini reddetmiştir. Türk Hükümeti, Sarper-Molotov görüşmesinden sonra destek için İngiltere'ye başvurmuş, o günlerde İngiltere'de bulunmakta olan Açıkalin'a talimat gönderilerek Eden'la bu konuda görüşmesi istenmiştir. Ancak savaşta büyük zarar gören İngiltere'nin Türkiye'ye o sırada destek verebilmesi mümkün değildir.⁸⁶

Türkiye'nin yoğun Sovyet baskısına karşı yalnız direnmeye çalıştığı günlerde, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında, 17 Temmuz - Ağustos 1945 tarihinde, Berlin'de **Potsdam Konferansı** düzenlenmiştir. Roosevelt'in 12 Nisan 1945 tarihinde ölmesi nedeniyle, ABD'nin yeni Başkanı Harry S. Truman tarafından temsil edildiği bu konferansta görüşülen en önemli konulardan birisi ise yine Boğazlar olmuştur.

Konferansın ikinci gününde Stalin, Churchill'e Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ittifakın ancak aralarındaki anlaşmazlıkların çözülmesiyle mümkün olacağını, fakat Türkiye'nin Kars ve Ardahan'ı Sovyetlere geri vermeyi ve Montrö'yü tartışmayı reddettiğini söylemiştir. 23 Temmuz gecesi bir yemek sırasında Stalin yine Churchill'e dönmüş "Eğer Marmara'da bize tahkim edilmiş bir pozisyon vermeniz mümkün değilse o zaman Dedeoğaç'ta bir üs alamaz mıyız?" diye sorarak Boğazların denetimi ile ilgili niyetini açıkça dile getirmiştir. Boğazlar konusu, 24 Temmuz'da, görüşmelerin yedinci oturumunda da gündeme gelmiş ancak konferanstan sonra çözülmek üzere ertelenmiştir.⁸⁷

Konferans boyunca Churchill, Boğazlarda Sovyetler Birliği'nin talepleri doğrultusunda bir düzenlemeyi desteklediğini ama bunun Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunarak yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Sovyetler'in Boğazlarda üs talebi ise Churchill tarafından reddedilmiştir. Churchill'in çözüm önerisi, Japonya'yı Montrö'den çıkartarak Sovyetler'in Akdeniz'e açılmasını sağlayacak düzenlemeler yapmaktır. Truman ise Boğazların uluslararası güvence altına alınarak serbest geçiş rejiminin uygulanması gerektiği görüşündedir. Stalin ise bu tekliflerin Boğazlarda üs taleplerinin yerini dolduramayacağını ifade etmiştir.⁸⁸ Konferansta Boğazlar, Montrö'de yapılacak düzenlemeler ve Sovyetler'in toprak talepleriyle ilgili bir karara varılmamıştır. Yalnızca, konferans sonunda kabul edilen protokolün 16.maddesinde üç hükümetin o günkü koşullara yanıt vermediği için Montrö'de değişiklik yapılması gerektiği konusunda görüş birliğine vardıkları açıklanmıştır. Konunun, her bir tarafın Türkiye ile doğrudan görüşmeler yoluyla ele alınması ve her üç devletin de görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmeleri kararlaştırılmıştır.⁸⁹

Amerika Birleşik Devletleri, Boğazlarla ilgili görüşünü 2 Kasım 1945 tarihinde Türkiye'ye bildirmiştir.⁹⁰ ABD'nin Montrö'de yapılmasını istediği değişiklikler şunlardır:

1. Montrö Sözleşmesi'ne göre, Türkiye'nin katıldığı bir savaşta, yabancı devletlerin ticaret gemileri ancak bazı kayıt ve şartlara uyarak Türk Boğazları'ndan geçebilirler.(Madde 5) Amerikan Hükümeti'ne göre sözleşmenin bu hükmü değiştirilmeli ve bütün devletlerin ticaret gemileri, barış zamanında olduğu gibi savaş sırasında da, Süveyş ve Panama Kanalları rejimine benzer bir şekilde Türk Boğazları'ndan serbestçe geçebilmelidir.

⁸⁶ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.140-141

⁸⁷ **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.269

⁸⁸ Görüşmeler ve özellikle İngiltere'nin konferanstaki görüşü için bkz. A.L.MacFie, "The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position", **Middle Eastern Studies**, vol.23, no.1, (Jan, 1987), s.76-81

⁸⁹ Tellal, **a.g.e.**, s.502-503; Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.154-155; protokolün 16.maddesi için bkz. **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.381; De Luca, "a.g.m.", s.512

⁹⁰ 2 Kasım 1945 tarihli ABD notasının metni için bkz, **Ayın Tarihi**, no.144, (Kasım 1945), s.71; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.141-143

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

2. Montrö Sözleşmesi'ne göre, savaş zamanında, savaşan devletlerin harp gemileri Boğazlardan geçemez.(Madde 19) Amerikan Hükümeti'ne göre, Karadeniz'e sahildar devletlerin harp gemileri Boğazlardan her zaman serbestçe geçebilmelidir.

3. Montrö Sözleşmesi'ne göre, Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin savaş gemileri bazı kayıt ve şartlar altında barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçebilirler.(Madde 14 ve 18) Amerikan Hükümeti'ne göre bu hüküm de değiştirilmeli ve barış zamanında Karadeniz'e kıyaslı olan devletlerin açık müsaadesi olduğu hallerde Birleşmiş Milletler adına gönderilecek harp gemileri dışında, Türk Boğazları Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin harp gemilerine kapalı tutulmalıdır.

4. Sözleşmedeki Milletler Cemiyeti ifadesi, Birleşmiş Milletler olarak değiştirilmeli ve Japonya bu sözleşmeyi imzalayan devletler arasından çıkartılmalıdır.⁹¹

İngiltere de, 21 Kasım 1945'de ABD taleplerine paralel görüşler içeren notasını Türkiye'ye sunmuştur.⁹²

Amerika Birleşik Devletleri, Montrö rejiminde Sovyetler'in talepleri doğrultusunda bir değişiklik yapılması durumunda Türkiye'nin savunmasının çok zayıflayacağı düşüncesiyle önemli değişiklikler istememektedir. Sovyetler'in savaş sırasında İngiltere ile birlikte işgal ettiği İran'dan çekilmeye yanaşmaması, aksine bu ülkedeki askerî varlığını arttırması da ABD'yi Sovyetler konusunda kaygılandıran başka bir konudur.⁹³ Sovyetler'in İran'daki tutumunu değerlendiren ABD'li yetkililer, bu bölgedeki petrol kaynaklarının Sovyet kontrolü altına girmesinden ve İran'a yerleşen Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskısını arttırarak genişleme sürecine gireceğinden endişe duymaktadırlar. Sovyetler Birliği'nin Yalta Konferansı kararlarına uymayarak Polonya ve Sovyet işgalindeki diğer Doğu Avrupa ülkelerinden çekilmemesi de ABD'nin bu endişelerini arttırmaktadır.⁹⁴

Sonuç olarak Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler'e karşı politikasını sertleştirmeye başlamıştır. ABD'nin bu diplomasisi, 1946'dan sonra daha da sertleşecek ve "*Çevreleme Politikası*" ya da "*Sınırlandırma Politikası*"na dönüşecektir. ABD'nin Almanya'nın batısından başlayan nüfuz küresine karşı, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa ülkelerini kendine bağlayan nüfuz küresi ortaya çıkacak ve Sovyetler Birliği çökene kadar yerinde kalacaktır.⁹⁵ ABD, yeni politikası gereği, Sovyetler'in genişleme alanındaki Türkiye'ye destek vermeye başlayacak ve bu desteği kısa süre sonra daha da artacaktır.

Sovyetler'in Türkiye üzerindeki talepleri Kasım 1945'deki ABD notasından sonra da devam etmiş, Sovyet talepleri tekrarlandıkça ABD ile Türkiye arasındaki yakınlaşma da hızlanmıştır. Bu yakınlaşmanın bir sembolü olarak, ABD'de vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesi, ABD Donanması'nın en büyük savaş gemilerinden birisi olan Missouri ile Türkiye'ye gönderilmiştir. Missouri'nin 5 Nisan 1946'da Türkiye'ye ulaşması, Türk halkı ve idarecilerinde ABD'ye karşı büyük bir yakınlık yaratmıştır. Missouri'nin karşılanması için büyük hazırlıklar yapılmış, posta pulları çıkartılmış, caddelere bayraklar asılmış, özel "*Missouri Sigaraları*" üretilmiştir.⁹⁶ ABD'nin, Türk büyükelçinin cenazesini göndermek için donanmasındaki en büyük gemilerden birini göndermesi, Sovyetler'e karşı Türkiye'yi

⁹¹ Ülman, a.g.e., s.64-65

⁹² İngiliz notasının metni için bkz, **Aynı Tarihi**, no.144, (Kasım 1945), s.77

⁹³ George Lenczowski, "Evolution of Soviet Policy Toward the Middle East", **The Journal of Politics**, Vol.20, no 1, (1958), s.171

⁹⁴ Ülman, a.g.e., s.63-72; Armaoğlu, a.g.e., s.431-435

⁹⁵ Kissinger, a.g.e., s.427-428

⁹⁶ **Cumhuriyet**, 27 Mart 1946, s.3; **Son Posta**, 5 Nisan 1946, s.1,3

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

desteklediğinin açık bir göstergesidir.⁹⁷ Missouri'nin ziyaretiyle aynı gün, 5 Nisan 1945'de ABD Başkanı Truman'ın Chicago'daki Ordu Günü Konuşması'nda Orta Doğu'ya da yer vererek buradaki devletlerin güvenlik ve barışlarının sağlanması gerektiğini ifade etmesi de, toprakları Sovyet tehdidi altında olan Türkiye açısından önemli bir gelişme olmuştur.

ABD ile Türkiye arasında başlayan yakınlaşma, Sovyetler'i taleplerinden vazgeçirmemiştir. 8 Ağustos 1946 günü Türkiye'ye yeni bir nota sunan Sovyet Hükümeti, savaş sırasında bazı Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçtiğini ve buna dayanarak Türkiye'nin Boğazların güvenliğini sağlayamadığını iddia etmiştir.⁹⁸

“Mihver devletlerinin bu harp esnasında harp ve muavin gemilerini Boğazlardan Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirdiklerine dair birçok misal zikretmek mümkündür ki bu haller zamanında Sovyet Hükümeti'nin Türkiye Hükümeti nezdinde teşebbüs ve protestolarda bulunmasını mucip olmuştur.

9 Temmuz 1941 tarihinde Alman Komutanlığı, Boğazlardan Karadeniz'e “Seefalke” adlı Alman sahil muhafaza gemisini geçirmiş ve Boğazlara dair anlaşmanın ağır bir şekilde ihlali demek olan bu keyfiyet Sovyet Hükümeti'nin Türk Hükümeti nezdinde teşebbüs bulunmasını mucip olmuştur.

4 Ekim 1942 tarihinde Sovyet Hükümeti, Almanya'nın cem'an yekün 140 000 tona balığ olan muavin harp gemilerini ticaret gemisi şeklinde Boğazlardan Karadeniz'e geçirmek niyetinde olduğuna dair Türk Hükümeti'nin tekrar nazarı dikkatini celbetmişti. Bu gemiler Mihver devletlerinin silahlı kuvvetlerinin ve harp malzemesinin Karadeniz'e nakline tahsis olunmuştu. Teşebbüsünde Sovyet Hükümeti yukarıda mezkur gemilerin Boğazlardan Karadeniz'e müruruna müsaade keyfiyetinin bu gemiler Alman Hükümeti emrine verilmiş bulunduğundan ve esasında muavin harp gemileri demek olduğundan Boğazlar rejimi hakkında Montrö'de imzalanan anlaşmanın sarih bir surette ihlalini tazammun edeceğini tebarüz ettirmiştir.

Haziran 1945 ayında Sovyet Hükümeti Karadeniz'de askeri harekate iştirak etmiş bulunan EMS tipi 8 tane ve Kriegstransport tipi 5 tane muhtelif tonajda Alman harp ve harp muavin gemisinin Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında Karadeniz'den Ege Denizi'ne Boğazlardan geçmeleri hadiselerini protesto etmiştir.”⁹⁹

Sovyet Hükümeti'nin talepleri ise şunlardır:

- 1.Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine sürekli açık olmalıdır.
- 2.Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine devamlı açık olmalıdır.
- 3.Boğazlar özel olarak tespit edilecek haller dışında Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı olmalıdır.
- 4.Boğazlardan geçiş rejimini düzenleme yetkisi Türkiye ile Karadeniz devletlerine ait olmalıdır.
- 5.Boğazlar Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmalıdır.

Sovyet Hükümeti, notanın birer kopyasını İngiliz ve Amerikan Hükümetlerine de göndermiştir.

⁹⁷ Ülman, a.g.e., s.73-74

⁹⁸ Cemil Bilsel, “The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence”, **The American Journal of International Law**, vol.41, no 4, (Oct.1947), s.739

⁹⁹ 8 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasının tam menü için bkz. **Aynı Tarihi**, (Ağustos 1946), no.153, s.72-74. 7 Ağustos'ta sunulması için hazırlanmış olan nota, Türk Hükümeti'ne 1 gün gecikmeli olarak sunulmuştur.

Sovyet notası ABD Hükümeti tarafından 15 Ağustos 1946 tarihli Beyaz Saray toplantısında değerlendirilmiştir. Toplantıda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi kontrol etmeyi amaçladığı, bu amacını gerçekleştirirse yeni hedef olarak Yunanistan'ı seçeceği ve bu iki ülkenin kaybedilmesinin ABD açısından Orta Doğu ve Akdeniz'de çok büyük sorunlar yaratacağı değerlendirilmiştir. Sovyetler'e karşı daha sert bir politika izlenmesine karar verilmiş ve 18 Ağustos 1946 tarihinde Akdeniz'e bir Amerikan filosunun gönderileceği açıklanmıştır. ABD Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin notasına 19 Ağustos 1945 tarihinde cevap vermiştir.¹⁰⁰ İngiliz Hükümeti de, Amerikan Hükümeti'nin notasına benzer bir notayı 21 Ağustos 1946 tarihinde Sovyet Hükümeti'ne sunmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri, cevabî notasında Sovyetler Birliği'nin 4 ve 5. taleplerini kabul etmediğini ifade etmiştir:

“Sovyet notasında zikredilen dördüncü teklif (...) Montreux Sözleşmesi'nin tadilinden ziyade sadece Türkiye ile Karadeniz devletlerine münhasır kalacak yeni bir rejimin kurulmasını derpiş eder mahiyette görünmektedir. Hükümetimizin görüşü şudur ki, Boğazlar rejimi yalnız Karadeniz devletlerine değil, fakat Birleşik Amerika da dâhil olmak üzere diğer devletlere de taallük eden bir meseledir. Binaenaleyh, Amerikan Hükümeti, Boğazlar rejiminin kurulması işinin diğer devletler dışarıda bırakılmak suretiyle Karadeniz devletlerinin yetkisi dâhilinde bulunmasına dair Sovyet görüşüyle mutabık olamaz.

Sovyet notasında zikredilen beşinci teklif, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Boğazların savunmasını müştereken yapması yolundadır. Hükümetimizin kesin düşüncesi şudur: Türkiye Boğazların savunmasından başlıca sorumlu olarak kalmaya devam etmelidir. Eğer Boğazlar bir mütecaviz tarafından bir tecavüz ve ya bir tecavüz tehdidine konu olursa bundan doğacak durum milletlerarası güvenlik için bir tehdit ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından harekete geçilmesi için açık bir sebep teşkil edecektir.”

ABD yöneticileri, artık Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi nüfuz alanına dâhil etmeye çalıştığını, daha sonra da Orta Doğu'da benzer girişimlerde bulunarak petrol alanlarını kontrol etmeye çalışacağını değerlendirmektedir. Başkan Truman da bu görüşe katılmaktadır.¹⁰¹ Amerikan Hükümeti, bu nedenle Boğazlar rejimini düzenleme yetkisinin yalnızca Karadeniz'e sahildar devletlere verilmesine ve Boğazların Türkiye ile Sovyetler tarafından ortak savunulmasına karşıdır.

Türkiye ise Sovyet notası ile ilgili görüşmelerini 14 Ağustos 1946 tarihinde, TBMM'de gerçekleştirmiştir. Türk Hükümeti, Sovyet taleplerinin Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı olduğu için reddedilmesine ve ABD ile ilişkilerin geliştirilmesine karar vermiştir.¹⁰² Türkiye, Sovyetler Birliği notasına cevabını ABD ve İngiltere'den sonra, 22 Ağustos 1946 tarihinde vermiştir.¹⁰³ Türkiye notasında, savaş sırasında Boğazlardan geçen Alman gemilerinin savaş gemisi oldukları iddiasını çürütmüş, Montrö'nün savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişini düzenleyen maddelerinde değişiklik yapılmasını ise kabul edebileceğini bildirmiştir. Boğazlar rejimine Karadeniz'e sahili olan devletlerin karar vermesi ve Boğazların Sovyetler'le ortak savunulması talepleri ise kesin bir dille reddedilmiştir:

“İşbu Sovyet teklifi, milli bakımdan Türkiye'nin hiçbir suretle feragat edemeyeceği ve takyidini kabul eyleyemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslar

¹⁰⁰ 19 Ağustos 1946 tarihli ABD notasının tam metni için bkz. **Ayın Tarihi**, (Ağustos 1946), no.153, s.74-75; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s.148-151

¹⁰¹ Faruk Sönmezöğlü, **II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.36-37

¹⁰² TBMM'de konuyla ilgili yapılan görüşmelerin tutanakları için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 8, Cilt 1, 14 Ağustos 1946, s.29-30.

¹⁰³ Bilsel, “a.g.m.”, s.739-740

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

arası bakımdan da çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin Boğazlarda oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin, Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükümeti, 8 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişelerinin künhüne varamamaktadır. Cumhuriyet Hükümeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetiyle müdafaa vazifesinin kendisine ait olduğu kanaatinde. Tarih, Türkiye'nin dahil olup Türk Milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiçbir harp misali kaydetmemiştir. Binaenaleyh, memleketin güvenliğini dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehdide karşı sağlamak üzere bütün gerekli tedbirleri almak Türkiye'ye aittir. ”¹⁰⁴

Sovyet Hükümeti, 24 Eylül 1946 tarihinde Türkiye'ye gönderdiği yeni bir notayla Boğazların ortak savunulması konusundaki talebini tekrarlamıştır:

“Karadeniz’de uzunluğu 2100 kilometreye varan Sovyet sahillerinin memleketin en mühim muntkalarına isal ettiğini ve bu sebeble bu sahillerin güvenliğinin Sovyetler Birliği’nin Boğazların müdafasına doğrudan doğruya iştirakiyle sağlanması lüzumunun Sovyetler Birliği’nin hayati menfaatlerinden neşet ettiğini unutmak haksızlık olur. Bütün bunlar, Sovyet Hükümeti’nin ne için Boğazların müdafasınının Türkiye ve Sovyetler Birliği’nin müşterek kuvvetleriyle sağlanmasına ve bundan bütün Karadeniz devletlerinin güvenliğinin gaye itihaz edildiğine lüzum gösterdiğini izah eder. ”¹⁰⁵

Sovyetler bu kez notanın kopyalarını ABD ve İngiltere’ye göndermemiş, ancak Türkiye, Sovyet notasının kopyalarını ABD ve İngiltere’ye ulaştırmıştır.¹⁰⁶ ABD, kendisine gönderilmemiş olmasına karşın, 9 Ekim 1946 tarihinde Sovyet notasını yanıtlamıştır.¹⁰⁷ İngiltere de aynı gün, ABD’nin notasıyla paralel bir notayı Sovyet Hükümetine sunmuştur. ABD ve İngiltere notalarında, Boğazların rejiminin Karadeniz’e sahildar devletler tarafından belirlenmesi ve Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması taleplerini tekrar reddetmişlerdir. Türkiye de, 18 Ekim’de gönderdiği cevabi notayla Sovyet taleplerini reddetmiştir.

24 Eylül 1946 tarihli nota, Sovyetler’in Türkiye’den toprak ve Boğazlarda üs taleplerinde buldukları son nota olmuştur. Ancak, Sovyetler’in bu talepler doğrultusundaki baskıları, Stalin’in 1953 yılında ölümüne kadar devam etmiştir.

Sonuç

Türk Hükümeti’nin 18 Ekim 1946 tarihli cevabî notası ile Sovyetlerin Boğazlarda ve Türkiye’nin doğu topraklarındaki taleplerini içeren Türk-Sovyet doğrudan temasları fiilen sona ermiştir. İzleyen dönemde Amerikan ve İngiliz gemilerinin Boğazlardan geçerek özellikle İstanbul’u ziyaretleri sıklaşmıştır.¹⁰⁸ Sovyetler, yalnızca 20 Temmuz 1953 ve 1 Ağustos 1953 tarihli notalarla Boğazlardan geçen çok sayıdaki Amerikan ve İngiliz gemisinin geçişlerini protesto etmişlerdir.¹⁰⁹

24 Eylül 1946 tarihli son Sovyet notasından sonra ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947 günü Kongre’de yaptığı konuşma ile Kongre’den Sovyet tehdidi altındaki Yunanistan ve Türkiye’ye toplam 400 milyon dolarlık yardım yapılabilmesi için yetki istemiş ve ¹¹⁰ 22 Nisan

¹⁰⁴ 22 Ağustos tarihli Türk notasının tam metni için bkz. **Ayın Tarihi**, (Ağustos 1946), no.153, s.76-83

¹⁰⁵ 24 Eylül tarihli Sovyet notasının tam metni için bkz. **Ayın Tarihi**, (Eylül 1946), no.154, s.46-51

¹⁰⁶ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.196

¹⁰⁷ 9 Ekim 1946 tarihli ABD notası için bkz, Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s.150-152

¹⁰⁸ **BCA**, 30.18.1.2/ 113.21.16

¹⁰⁹ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.196-197

¹¹⁰ Barış Ertem, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, **Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt 12, sayı 21, (2009), s.386-388

1947'de Kongre'den bu konuda yetki almıştır.¹¹¹ “Truman Doktrini” adı verilen bu destek projesiyle Türkiye ile birlikte Yunanistan’ı da önce Batı kampına, sonra NATO’ya dâhil edecek süreç hızlanmıştır. Bunun ardından; 4 Temmuz 1948’de, Türkiye, ABD’nin savaş sonrası ekonomileri tükenmiş olan Avrupa ülkelerinin ekonomilerini yeniden canlandırmak için ABD Dışişleri Bakanlığı’nın başlattığı ve *Marshall Planı* olarak bilinen ekonomik yardım planına dâhil edilmiştir.¹¹²

Türkiye’nin Batılı demokratik ülkelerle ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile olan yakınlaşmasının bir başka sonucu da 1950 yılının Mayıs ayında yapılan genel seçimlerle Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ve çok partili sistemin hayata geçmesi olmuştur. Artık Amerika Birleşik Devletleri’nin bir müttefiki olan Türkiye, 25 Haziran 1950’de başlamış olan Kore Savaşı’na, 25 Temmuz 1950’de aldığı kararla 4500 asker göndermiştir.¹¹³ Türkiye’nin Kore’de Batılı müttefiklerinin yanında yer alması, NATO’ya girişini kolaylaştırmış ve Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde Yunanistan’la birlikte NATO’ya kabul edilmiştir.¹¹⁴

Stalin’in 5 Mart 1953’deki ölümü, Sovyetler Birliği’nde halka yönetim ilişkilerini olduğu kadar Sovyetler’in dış politikasını da değiştirmiştir. Bu değişimle birlikte Sovyetler Birliği’nin Stalin sonrası yöneticileri, dış politikalarını “*Barış içinde birarada yaşama*” temelinde yeniden şekillendirmeye çalışmışlardır.¹¹⁵ 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye’ye gönderdiği notayla Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya attığı taleplerinden vazgeçtiğini resmen açıklamıştır.¹¹⁶ Ancak, Sovyet yöneticilerin bu girişimleri, en azından o yıllarda, Türkiye ile ilişkilerini iyileştirebilmek için çok gecikmiş girişimler olmaktan öteye geçememiştir. Gerek Türk idarecilerin Sovyetler’e güvenmemesi, gerekse Türkiye’nin artık bir NATO üyesi ve Amerikan müttefiki olması, o yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerinin tekrar iyileşmesini imkânsız kılmıştır. Türkiye, Stalin’in ölümü ve Sovyet açıklamalarından sonra da Batı ile yakınlaşmaya devam etmiş ve Soğuk Savaş’ta tercihini Batı Bloku’ndan yana kullanmıştır. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye’deki prestiji artmış, Sovyet tehdidini unutmayan Türk idarecileri, 1960’lı yılların ortalarına kadar bütünüyle Batı ve özellikle ABD ekseninde bir dış politika yürütmüşlerdir. Sovyetler Birliği’nin 1940’lı yıllarda Türkiye’ye yaptığı baskı, Türkiye’nin iç ve dış politikasında, ekonomik ve diplomatik tercihlerinde belirleyici olmuş ve Sovyet sınırında Türkiye gibi NATO üyesi bir Amerikan müttefikinin bulunması da Soğuk Savaş’ın gidişini etkileyen önemli etkenlerden olmuştur.

¹¹¹ Ülman, *a.g.e.*, s.105; Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s.38; ABD Kongresi’ndeki görüşmeler için bkz. Joseph C. Satterthwaite, “The Truman Doktrine: Turkey”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol.401, (1972), s.78; Truman’ın Kongre’deki 12 Mart 1947 konuşmasının metni için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, s.152-158

¹¹² Ayrıntılar için bkz. *Düştür*, 3.Tertip, Cilt 29, s.1278-1289; Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Mübasebetleri*, s.168-181; Barış Ertem, “a.g.m.”, s.390-393.

¹¹³ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1950, s.1

¹¹⁴ *Düştür*, 3.Tertip, Cilt 33, s.314-315.

¹¹⁵ Tellal, *a.g.e.*, s.509; “*Barış içinde birarada yaşama*” ilkesi ile ilgili ayrıntı için bkz.Fahir Armaoğlu, “Barış İçinde Birarada Yaşamın Sovyet Yorumu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 27, sayı.3, (1972), s.283-314.

¹¹⁶ Tellal, *a.g.e.*, s.511.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*

BCA, 30.10.0.0/231.560.10

BCA, 30.18.1.2/95.54.1

BCA, 30.10.0.0/232.562.11

BCA, 30.10.0.0/235.588.3

BCA, 30.18.1.2/106.78.8

BCA, 30.18.1.2/113.21.16

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi, no.71, Ekim 1939

Ayın Tarihi, no.88, Mart 1941

Ayın Tarihi, no.93, Ağustos 1941

Ayın Tarihi, no.111, Şubat 1943

Ayın Tarihi, no.126, Mayıs 1944

Ayın Tarihi, no.136, Mart 1945

Ayın Tarihi, no.137, Nisan 1945

Ayın Tarihi, no.144, Kasım 1945

Ayın Tarihi, no.153, Ağustos 1946

Ayın Tarihi, no.154, Eylül 1946

Düştur, 3.Tertip, Cilt 15

Düştur, 3.Tertip, Cilt 21

Düştur, 3.Tertip, Cilt 22

Düştur, 3.Tertip, Cilt 29

Düştur, 3.Tertip, Cilt 33

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem 2, Cilt 22

TBMMZC, Dönem 2, Cilt 32

TBMMZC, Dönem 7, Cilt 13

TBMMZC, Dönem 7, Cilt 15

TBMMZC, Dönem 8, Cilt 1

T.C. Resmî Gazete, no. 598

* Fon Kodu/Yer No

Kitaplar

- 1939 – 1941 (Documents from the Archive of the German Foreign Office).** Didier, New York, 1948
- ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980.** (2.bs). Türkiye İş Bankası, Ankara, 1984
- ARMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991
- AYDIN, Mustafa, “Görelî Özerklik: Savaş Kaosunda Türkiye, 1939- 1945”, **Türk Dış Politikası: 1919-1980,** (Ed.Baskın Oran), (6.bs.). İletişim, İstanbul, 2002, s.415-479
- BİLGE, Suat, **Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964),** Ankara: İş Bankası, 1992
- BURÇAK, Rıfki Selim, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri.** Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983
- ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,** Ankara, 1968
- ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi.** Ankara, 1968
- GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973),** (5.bsm.), Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1982
- GÖNLÜBOL, Mehmet-SAR, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası,** Ankara: Türk Tarih Kurumu,1997
- GÜRÜN, Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar).** SBF Yayınları, Ankara, 1983
- GÜRÜN, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991
- KISSİNGER, Henry, **Diplomasi.** (6.bs.). Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2007
- MERAY, Seha L.-OLCAY, Osman, **Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar, Belgeler,** Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1976
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih: 1918-1994.** (15.bs.). İmge, Ankara, 2007
- SONTAG, Raymond James – BEDDIE, James Stuart (Ed.), **Nazi - Soviet Relations :**
- SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,** (Cilt 1), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası,** Der Yayınları, İstanbul, 2006
- Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler,** (çeviren: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul, 1972
- TELLAL, Erel, “SSCB'yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: 1919-1980,** (Ed.Baskın Oran), (6.bs.). İletişim, İstanbul, 2002, s.499-502
- TOKER, Metin, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu,** Akis Yayınları, Ankara, 1971
- ÜLMAN, Haluk, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947.** Ankara: 1961

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Makaleler

- ARMAOĞLU, Fahir, "Barış İçinde Birarada Yaşamının Sovyet Yorumu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 27, sayı 3, (1972), s.283-314
- ARMAOĞLU, Fahir, "İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, sayı 2, (Haziran 1958), s.139-179
- BİLSEL, Cemil, "The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence", **The American Journal of International Law**, vol. 41, no 4,(Oct.1947), s.727-747
- De LUCA, A. R., "Soviet-American Politics and the Turkish Straits", **Political Science Quarterly**, vol. 92, no 3, (1977), s.503-524
- DEUTSCH, Herold C., "Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri", (Çeviren: Fahir Armaoğlu), **Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 9, sayı 2, (1954), s.345-365
- EDMONDS, Robin, "Yalta and Potsdam: Forty Years Afterward", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, vol. 62, no 2, (Spr.1986), s.197-216
- ERTEM, Barış, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt 12, sayı 21, (2009), s.377-397
- ESMER, Ahmet Şükrü, "Hitler-Molotov Mülakatı ve Türkiye", **Siyasi İlimler Mecmuası**, cilt 24, sayı 227, (Nisan 1954), s.88-91
- KURAT, Yuluğ Tekin, "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", **Bellekten**, cilt 47, sayı 185, (Ocak 1983), s.295-338
- LENCZOWSKI, George, "Evolution of Soviet Policy Toward the Middle East", **The Journal of Politics**, Vol. 20, no 1, (1958), s.162-186
- MACFIE, A. L., "The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position", **Middle Eastern Studies**, vol. 23, no 1, (Jan, 1987), s.75-82
- SATTERTHWAITE, Joseph J., "The Truman Doctrine: Turkey", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, vol. 401, (1972), s.74-84

Gazeteler

- Akşam**, 25 Nisan 1932
- Akşam**, 27 Nisan 1932
- Cumhuriyet**, 25 Nisan 1932
- Cumhuriyet**, 27 Nisan 1932
- Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1932
- Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1932
- Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1932
- Cumhuriyet**, 27 Mart 1946
- Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1950
- Son Posta**, 5 Nisan 1946

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

